

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDEKİ TARİHİ OLAYLAR VE KİTABIN TE'LİF TARİHİ

Pertev Naili Boratav

I

Giriş

Dede Korkut Kitabı (Dresden yazmasında «*Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı tâlîfe-i Oğuzân*», Vatikan nüshasında «*Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri*») türkolojinin eskimeyen ve tükenmiyen konularından biridir. Fr. von Diez'in 1815 te yayımladığı incelemeden beri, Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok bilginler¹, filoloji, tarih ve mukayeseli folklor bakımından bu kitabı ele aldılar. Eski türkçenin en güzel dil anıtlarından biri ve Oğuz destanlarından bize kalan en eski büyük metin olduğu düşünülürse *DK Kitabı*'na gösterilen bu ilgi yerinde sayılmak gerekir. Bu destanı, tıpkı Koroğlu hikâyeleri gibi, diliyle ve kültürüyle oğuz olan üç memleket, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın benimsemesi sebebiyle *DK Kitabı* ayrı bir önem taşır. Kitabın yazılış tarihi, yazarı, içindeki olayların tarihi temelleri, coğrafi adların bugünkü karşılıkları, hikâyelerin örgüsüne katılmış temlerin ve motiflerin nereden geldiği... gibi sorulardan birçoğu henüz kesinlikle çözülmemiştir; bunlar üzerinde tartışmalar süregitmektedir; bu önemde bir eser için bunu da olağan görmeliyiz.

1938'de Orhan Şaik Gökçay, Dresden nüshasına göre metnin transcription'unu yayınladı, ve kitabın başında o tarihe kadar bu konuda yapılmış bütün araştırmaların özetini verdi. Onun bu eserinden sonra *DK Kitabı* üzerinde belli başlı yayınlar şunlardır:

1) Ahmet Cevat Emre, *Odüsseia* tercümesi, Ankara 1941-1942; Türk Dil Kurumu (TDK) yayını, 2 cilt.— Yazar ikinci cildin (1942) sonunda Homeros destanlarıyla *DK Kitabı*'ndaki Oğuz destanlarını

¹ *DK* [=Dede Korkut] *Kitabı* ile ilgili bibliyografya için, bizim *İslâm Ansiklopedisi*nde çıkan *Korkut Ata* makalemizden başka eserlere bakınız: O.Ş. Gökçay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938; Ettore Rossi, *Il Kitáb-ı Dede Qorqat*, Vatikan 1952; Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmesi*, 1. kitap, İstanbul 1952—1953.

karşılaştırmıştır². Onun vardığı sonuç göre *DK* Oğuz destanlarının Yunan destanlarından edebî bakımdan daha aşağı bir değer taşıması, elimizdeki *DK* metnlerinin zayıf, kaba katmalarla sonradan bozulmuş bir nüsha oluşuyla izah edilir.

2) Walter Ruben, *Ozean der Märchenströme, Teil I: Die 25 Erzählungen des Dämons, mit einem Anhang über die 12 Erzählungen des Dede Korkut*, FFC, Helsinki 1944. — Bu eserin 193-285 inci sayfeleri *DK Kitabı* incelemelerine ayrılmıştır. Burada, *DK Kitabı*'ndaki temler ve motifler Oğuzlar dışındaki Türk zümrelerinin ve başka milletlerin - en çok Hindlilerin - mitoloji, folklor ve halk edebiyatı malzemesiyle karşılaştırılmış, bunların eskiliği ve kaynakları üzerinde düşünceler belirtilmiştir. Ruben, *DK Kitabı*'ndaki tem ve motiflerden birçoklarını (bu arada Tepegöz mitini) Türklerin veya başka Orta-Asya kavimlerinin geleneklerine bağlamayı dener. O, Euripides'in, bir trajedisine konu ettiği Alkestis'in macerasıyla Deli Dumrul hikâyesi arasında benzerliği de tesbit ile bunları karşılaştırır ve bu temin Bizanslılar yoluyla *DK Kitabı*'na geçmiş olması ihtimalini ileri sürer.

3) Ettore Rossi, *Il Kitâb Dede Qorkut*, Vatican 1952. — Bu eserin 95 sayifelik girişinde, *DK Kitabı* üzerinde daha önceki çalışmaların bibliyografyasıyla, varılan neticelerin özeti verilmiş, *DK-Kitabı*'nın iki yazması tavsif edilmiş, ayrıca Oğuzlar ve oğuznâme, Dede Korkut'un mankabevi çehresi, Türklerin ozanları, *DK* hikâyelerinin tarihî ve coğrafi zeminleri, *DK Kitabı*'nda canlandırılan toplulukların din ve ahlâk anlayışları, âdetleri, yaşayışları incelenmiş, 12 hikâyenin özetleri verilmiş ve bu vesile ile her hikâyenin motifleri tahlil edilmiş, nihayet Kitabın dili, hikâyelerdeki nazım şekilleri, üslûp ve anlatma özellikleri üzerinde durulmuştur. Yazar bu etraflı tahlillerinde kendinden önceki incelemelerden geniş ölçüde faydalanmıştır. — Rossi, *DK Kitabı*'nın te'lif tarihi olarak XV. asır başlarını kabul eder ve hikâyelerin (Deli Dumrul ve Tepegöz gibi mitoloji konularını işlemiş, tarih-dışı kalmış olanlar bir yana) tarihî zemini olarak Akkoyunlular çağını görür. Rossi'nin bu incelemesinde *DK* destanlarıyla Akkoyunlular tarihinin ilgisine dair yeni olarak ileri sürdüğü delillerin en önemlisi, Oğuz destanının kahramanlarından Kan-Turalı ile Akkoyunlu Tur-Ali

² Ahmet Cevat Emre, *Odüsseia*'daki Kiklon hikâyesiyle *DK Kitabı*'ndaki Depegöz epizodunu, ve Odüsseus'un yurduna dönüşü ile Oğuz destanındaki Beyrek'in tutsaklıktan kaçıp nişanlısına kavuşmasını karşılaştırıyor. Bu son iki epizod arasında, daha önceki araştırmacıların dikkatini çekmemiş olan benzerliğe biz 1939 da işaret etmiştik (*Dede Korkut hikâyeleri hakkında, Oluş dergisi, Ankara 2939, sayı 21; aynı makale: Folklor ve Edebiyat, I, İstanbul 1939, s. 85*).

Bey'in aynı şahıs olması gerektiği hakkındaki düşüncedir³. — Yazar, *DK Kitabı*'nda çok eski unsurların bulunduğu, bunların daha eski tarihlerde Oğuzların destan geleneğinde işlenmiş olabileceğine işaret etmekle beraber, bunlardan, Oğuzların eski tarihiyle ilgili olanların incelenmesine girişmemiştir.

4) Faruk Sümer, *Dede Korkut Kitabına dair bazı mülâhazalar. Türk Folklor Araştırmaları*, c. II, sayı 30 (ocak 1952) İstanbul. — Bu küçük fakat önemli makalesinde yazar *DK Kitabı*'nda anlatılan olayları Akkoyunlular tarihinde değil, Oğuzların IX.-XI. yüzyıllarda eski yurtları olan Sır-derya kuzeyindeki hayatlarında aramak gerektiği düşüncesini ve buna dair delillerini ileri sürmüştür. — Faruk Sümer, bizim daha önce bu konuya temas eden yazılarımızdaki, *DK* hikâyelerinin tarihi tabakalarından birinin de Oğuzların eski yurtlarındaki savaşlarına dair destan gelenekleri olması gerektiğini belirten mütalâalarımızı görmemiş olacak⁴. Bununla beraber o, *DK Kitabı*'nı terkip eden unsurları aydınlatacak yeni düşünceler ve belgeler ortaya atmış, bu arada ilk def'a olarak *DK* destanlarındaki Kıpçak unsuruna işaret etmiştir. — Faruk Sümer, *DK Kitabı*'nın tesbit tarihi olarak «Bayındır Han'ın torunları Akkoyunlu hânedanının Doğu-Anadolu'ya, Horasan'dan mâada bütün İran'a, Azerbaycan'a ve Irak'a hâkim olarak büyük bir imparatorluğun başında bulundukları XV. asrın ikinci yarısını» kabul ediyor. Ancak, eski olayların yeni bir çevreye uygulanması F. Sümer'e göre «o kadar hafif ve ehemmiyetsizdir ki, *DK Kitabı*'ndaki kahramanların Doğu - Anadolu'nun hangi bölgesinde oturduklarını, ya'nî Oğuz - Eli'nin nerede bulunduğunu anlamak kaabil değildir.»

5) Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, İstanbul 1952-1953. — Bu eserin tezi ise şimdiye kadar ileri sürülenlere tama-

³ 1951 de hazırladığımız makalede biz de Kan Turalı = Tur. Ali Bey aynılığını tesbit etmiştik. O yazımızın çıkması mümkün olmadı; bu arada Prof. Rossi'nin aynı sonuca vardığını görerek sevindik. — Aşağıda, Akkoyunlularla Trabzon Komnenleri münasebetinde başkaca bazı vâkıaları işaret edeceğiz. — Prof. Rossi, *DK* hikâyelerinin tarihi temeli konusunda bizim daha önce belirttiğimiz düşünceleri eksik aksettirmiştir; herhalde, faydalandığı ve özetlediği yazılarımızla bu mesele hakkında vardığımız hükümler onun dikkatinden kaçmış, olarak. Gerçekte biz, yazarın söylediği gibi (s. 31) *DK* hikâyelerinin sadece eski destanların yeni şekilleri olduğunu değil, bunların, yeni tarihi olaylarla, bu arada Akkoyunluların komşuları ile olan siyasi ve askerî münasebetleriyle zenginleşip yenilenerek kitabın son şeklini meydana getirdiği düşüncesini ileri sürmüştük (krg. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79, 84-85; aynı mll. *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 62-63). — Rossi'nin, *DK* metnindeki Kazan ve Bayındır alkışlarından *امت دینك ارسلانی* (Rossi bunu: Âmit soyunun arslanı, okuyor) sözündeki Âmit'i Diyarbekir mânasınca tefsîl etmesi bize tatmin edici gelmiyor.

⁴ Bk. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79; *Halk hikâyeleri...*, s. 63-65.

miyle aykırıdır. Kırzioğlu, Doğu-Anadolu'da ve Azerbaycan'da m.ö. 150 ile m.s. 400 yılları arasında hüküm sürmüş olan Arsak-Parth'lıların türk aslından olduklarını ileri sürerek, DK hikâyelerini bu kavim ve sülâlelerin islâmî kisveye bürünmüş destanı saymıştır. Yazar, bu faraziyesini isbat amacıyla delilleri sıralarken kaynaklardan konumuzla ilgili olarak önemli malzeme derlemiştir; *DK Kitabı*'ndaki yer adlarının Doğu-Anadolu ve Azerbaycan toponomisi ile karşılaştırmalarında vardığı sonuçların birçoğu yerindedir. Ancak, onun incelemesinde, eldeki destanî metinler ve onlarda geçen adlar (hele kişi adları) izah edilirken sağlam bir folklor ve dilbilgisi metodu uygulanmadığı için, kaynaklardan edinilen bilgilerin tefsirinde çok def'a zorlamalar olmuştur.— Kırzioğlu'nun yayınlanan eseri *DK Oğuznâmeleri* üzerindeki incelemelerinin yalnız birinci parçasıdır. Burada I. bölümde giriş olarak «büyük Parth imparatorluğunu kuran Arsaklıların türklüğü» ile «Oğuznâmelerde ve başlıca yazılı hatıralarda Oğuzların Doğu-Anadolu ile Azerbaycan'da ve Gürcistan'da eskiliği» üzerinde durulmuş, II. bölümde de «Oğuznâmelerde geçen yer adları» incelenmiştir. Tezinin özelliği gereğince Kırzioğlu, oğuz geleneğinden sadece Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'la ilgili olan şeyleri seçmiş, Oğuzların eski yurtlarındaki olaylar ve *Secere-i Terzikime*'deki rivayetlerle destanın ilgisi üzerinde durmamıştır. Kezâ o destanın Anadolu'da XIV-XV. yüzyıllar (Akkoyunlular çağı) tarihî olaylarıyla herhangi bir ilgisini de kesinlikle reddetmektedir.— Kırzioğlu, DK destanlarındaki ve başka oğuznâmelerdeki oğuz soylarının adları, beylik yaptıkları yerler ile 12 hikâyenin tarihî bakımdan ayrı ayrı incelenmesini ikinci bir kitap olarak çıkaracağını haber veriyor.

* *

Bizim de 1939'dan bu yana türlü vesilelerle *DK Kitabı* ve Oğuz destanları konusuna dokunduğumuz oldu⁵. 1951'de *İslâm Ansiklopedisi* için *Korkut-Ata* maddesini yazarken, DK konusunu yeni baştan ele alarak araştırmaların en son durumunu göstermek ve konu ile ilgili türlü sorularda kendi görüşlerimizi belirtmek üzere genişçe bir inceleme hazırlamıştık. O tarihlerde bunun basılması, türlü engeller

⁵ *Dede korkut hikâyeleri hakkında*, *Olay* dergisi, Ankara 1939, sayı 21—26; aynı makale, *Folklor ve Edebiyat* I'inde, s. 87—113; *Beg Böyrek hikâyelerine ait motifler*, Ankara 1939, 61 sahife (bu metinler «*Ülkü*» ve «*Halk Bilgisi Haberleri*»nde yayımlandıktan sonra bir kitapçık halinde getirilmiştir); *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 61—70.

yüzünden gerçekleşemedi. Burada Profesör Rossi'nin kitabıyla Dr. F. Sümer'in makalesinde bizim vardığımız neticelerden bazılarının belirtildiğini memnurlukla gördük. Son araştırmalar konumuzu aydınlatacak yeni malzeme de görmüş bulunuyordu. Bütün bunları göz önünde tutarak 4 yıl önce yazdığımız denemenin plânını tamamiyle değiştirmeyi uygun gördük. Bir serimninde yayınlamayı düşündüğümüz bu makalelerde, şimdiye kadar üzerinde durulmuş ve tartışılmış bütün soruları yeni baştan ele alacak değiliz; bu hususta gerekli bilgiyi okuyucu Rossi'nin kitabındaki girişte bulacaktır⁶. Biz, daha önce dokunulmamış bazı vakıaları incelemeyi deneyeceğiz ve daha önceki araştırmacıları farklı, yeni görüşlerimiz oldukça, onlar üzerinde tartışacağız.

* *

DK araştırmaları nasıl bir yoldan gitmelidir? Öyle sanıyorum ki, konumuzla ilgili soruların başında bu gelir. İncelemelerin sağlam bir temele dayanması için, bugüne dek gerçekleştirilmemiş ve ilk elden yapılması gereken işler var ki, bunların eksikliği araştırmacının elini kolunu bağlamaktadır.

DK Kitabı'nın Dresden nüshasının bir faksimilesi henüz yayımlanmamıştır. Gökyay'ın transcription'unda araştırmacıları şaşırtabilecek pek çok okuma yanlışları vardır. Bu nüshanın fotokopileri İstanbul'da Türkiye Enstitüsü'nde ve Ankara'da Türk Dil Kurumu'nda bulunmaktadır. Bu bilim kurumlarının birinden veya ötekinden Dresden yazmasının faksimilesini gecikmeden yayımlaması beklenir; bu iş metnin tenkidli ve açıklamalı bir basımı için ilk basamak olacaktır⁷.

DK araştırmaları, en eskilerinden en yenilerine kadar umumî Oğuz destan ve tarih geleneklerinden, bu kavimle ilgili bütün folklor konularından bağımsız olarak ele alınamaz. Oğuzların destan gelenegine âid malzeme ise, çoğu, tariheilerin araştırma alanına girer. Umumî Türk tarihiyle ve Oğuz tarihiyle ilgili bilginlerimizin kaynaklarda bu türk zümresine âid ve henüz gün ışığına kavuşmamış bel-

⁶ Memleketimizde italyanca bilginlerin azlığı düşünülürse, Prof. Rossi'nin eserinin bu giriş kısmının türkçeye çevrilip yayımlanmasını dilemek yerinde olur sanıyoruz.

⁷ Kırzioğlu M. Fahrettin (yukarıda adı geçen eser, s. 13), serisinin 3'üncü kitabı olarak «bütün Dede Korkut oğuznâmelerinin metin, faksimile ve yabancı dilde olanların terecümelerini» yayımlıyacağını, Tezîr Alangu (Türk dili, c. II, sayı 24, Ankara 1953: Dede Korkut Kitabı'nın ikinci bir yazması üzerinde) ve Muharrem Ergin (Türk dili, c. III, sayı 29, Ankara 1954: Dede Korkut Kitabı hakkında) DK Kitabı'nın birer baskısını hazırlamakta olduklarını haber veriyorlar.

geleri tez elden ortaya koymaları gerektir. Reşideddîn'in tarihindeki Oğuzlara âid fasıl bu belgeyle başında gelir⁹.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si, Reşideddîn'in kitabında Oğuzlara dair olan kısımdan ve Türkmenlerin yazma şecere kitaplarından faydalanmıştır. *Şecere-i Terâkime* nüshaları, Bahadır Han'dan sonra da birçok kâima rivayetlerle zenginleşmiş olmalıdır. Oğuz-Türkmenlerin bu menkabevî tarihlerinin içine sonradan katılanların destan incelemeleri bakımından değeri düşünülecek olursa, bu eserin yeni eski bütün nüshaları önem taşır¹⁰. Bu kitabın elde bulunan bütün nüshalarının faksimileleri yayımlanmalı, en eski nüshasının da tenkidli bir baskısı yapılmalıdır. *DK Kitabı* ve oğuz destanları araştırmaları için ön plânda gelen işlerden biri de budur.

Berlin Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan *Risâle min kelimât-ı Oğuznâme meşhûr bi-Atalarsözü*'nin küçük bir kısmını Diez pek çok okuma yanlışlarıyla basmıştı¹⁰. Bu metnin baştan bir kısmını O. Ş. Gökyay, *DK Kitabı* neşrinin girişine (s. XXX-XXXIII) almış, fakât o da doğru bir metin verememişti. Bu atalarsözü dergisinin baş tarafındaki parçalar destanî üslûptadır. Metnin tamamının faksimileli ve transcription'lu bir baskısı, atalarsözü incelemeleri kadar *DK* çalışmalarını da -hele dil soruları bakımından- kolaylaştıracaktır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Yazıcıoğlu *Selçuknamesi*'ne eklenmiş ve Oğuzlara âid destan parçası da, hele *DK* konusu için evvelki metinden de önemlidir. Bunun bir fotokopisi, transcription'la *«Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi»* nde (sayı 2, İstanbul 1934, s. 243-249) basıldı. Ancak fotoğraflar okunaklı olmadığı gibi, oradaki transcription olsun, bazı düzeltmelerle aynı metni yeniden basan Gökyay'ınki (*Dede Korkut*, s. 121-124) olsun tam başarılı değildir. Bu metnin, iyi bir faksimilesiyle, daha önceki transcription'ları, bugünün imkânları ölçüsünde düzelterek bir baskısı yapılmalıdır.

⁹ Prof. Zeki Velidi Togan'ın çalıştandın, tarih kaynaklarında Oğuz destanlarıyla ilgili bilgileri (ve bu arada Reşideddîn'in kitabındaki) bir araya getirip yayım için hazırladığını biliyoruz. Bu eserini bir an evvel bastırması beklenir. — *Dürrü't-Ticân*'daki Oğuzlara âid kısmı biz, o kitapta ve aynı yazarın *Kenzü'd-dürr*'inde Türklerin ve Mogolların mitolojilerine ve menkabevî tarihlerine âid kısımları açılmalarla yayım içine hazırlamaktayız.

¹⁰ *Şecere-i Terâkime*'nin mevcut nüshaları ve Tumanskiy tercümesi hakkında, faksimile baskısının (Türk Dil Kurumu nr. 1, İstanbul 1937) önsözüne bakınız.

¹⁰ Heinrich Friedrich von Diez, *Denkmäler der germanischen Sprache und Literatur*, c. I, Berlin 1811, s. 166-205, c. II, Berlin 1815, s. 288-331. — Bu atalarsözü dergisinin ve benzerlerinin Oğuzların destan geleneğindeki yeri hakkında bk. P. Boratav, *94 proverbes turcs du XVe s. restes inédits, Oriens VII*, 2 (1954).

Nihayet, Akkoyunlular'ın resmî tarihleri, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin, tercüme ve açıklamalarla yayınlanması, DK hikâyelerinin Akkoyunlular tarihi ile ilgisi üzerinde tartışıldığı düşünülürse, konumuz için büyük önem taşır¹¹.

DK metinleri sade ihtisas sahiplerine değil, büyük bir okuyucu kütlesine de sunulacak değerde, çocuklarımızın, gençlerimizin dil ve estetik zevklerini besliyecek, tarihte mühim rol oynamış bir türk kavminin türeleri, inanışları ve dünya görüşleriyle canlı bir tablosunu verecek nitelikte eserlerdendir. Böyle bir edebiyat anıtını bütün dünyaya tanıtmaya gibi hayırlı bir iş gerçekleştirme yolunda bu konu ile ilgili ihtisas sahiplerinin çalışmalarının, birbirini destekliyecek şekilde sıraya konup ayarlanması memleketimizin ilim kurumlarından beklenir.

Yukarıda sıraladığımız kaynak metinler yayınlanmadıkça, *DK Kitabı* ile ilgili pek çok önemli soruların kesin olarak çözülemeyeceğini biliyoruz. O zamana kadar araştırıp, ancak bazı gözden kaçmış noktalara dikkati çekmeyi gözetken notlar, ve ürkek faraziyeler ileri sürmekle yetinecektir. Bir seri halinde yazmaya giriştiğimiz bu yazılarda, başka bir iddia aramamasını okuyucudan bekliyoruz. Gerçekleşmesini dilediğimiz büyük ölçüde işlere bir zemin hazırlamak bakımından bu biçim denemelerin de faydalı olacağını düşündük.

II

Korkut Ata ve Salur Kazan — Salurlar ve Peçenekler

Reşideddîn'e göre Muhammed Peygamber zuhur ettiği tarihlerde ve islâmiyetin ilk çağlarında Cüz hanları sırasıyla şunlardı: İnal Sır Yavkuy, onun oğlu Kayı İnal Han, saltanat nâibi olarak Köl Erkin, Kayı İnal Han'ın oğlu ve Köl Erkin'in damadı Tümen Han, Tümen'in oğlu Kanlı Yavkuy.— İnal Sır Yavkuy Peygamberle çağdaş bulunmuş ve islâmiyete girmiştir.

Secere-i Terâkime'nin Gümüştepe nâshasındaki silsile, Reşideddîn'dekinden bazı farklarla, şöyledir: İnal Yavı (= İnal Sır Yavkuy), Davlı Kayı (= Kayı İnal Han) saltanat nâibi sıfatıyla Davlı'nın kardeşi Erki (= Köl Erkin), Davlı'nın oğlu ve Erki'nin damadı Kanlı Yavlı (= Yavı = Yavkuy).

¹¹ Bu eserin tek yazmasından yapılmış bir kopyası Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ta bulunuyormuş. Haber aldığımız göre son zamanlarda Dr. Faruk Sümer eserin baskısını hazırlıyormuş.

Korkut, gerek Reşideddin, gerek *Secere-i Terâkime* rivayetlerine göre bu hanlara vezirlik etmiştir. Reşideddin'e göre o, İnal Sır Yavkuy zamanında zuhur etmiş ve 29. yıl yaşamıştır¹³.

Prof. Zeki Velidi Togan, delilleri arasında bu geleneği de zikrederek ve buradaki «yavı», «yavkuy» kelimelerinin «yabgu» dan bozma olduğunu düşünerek, Korkut Ata'nın, Oğuzların müslüman olmalarından çok önce, «daha Göktürkler zamanındaki Oğuz yabguları nezdinde yaşamış bir türk hakîmi olacağı» faraziyesini ileri sürüyor. Ona göre Oğuzlar müslüman olduktan sonra, Korkut Ata'yı, daha iyi hatırladıkları bir zamanın «aziz» i kabul etmişlerdir; bununla beraber islâmiyetten evvelki zamana âid bir kahraman olduğunu da bildikleri bu zatın, Asr-ı saâdet'e yakın bir devirde yaşadığından, Peygamberden habersiz kalmasını da caiz görmemişlerdir¹³.

Bize öyle geliyor ki, Reşideddin'deki rivayet daha çok Oğuzların, islâmiyetteki kademleriyle, ya'nî daha Peygamber zamanında hak dinini kabul etmiş olmakla övünme gayretlerinin bir ifadesidir. Gerçi, Korkut Ata'yı islâm öncesi çağların bir şaman-ozanı diye düşünmek de tamamiyle imkânsız değildir; onu putperest şaman geleneğine bağlayan bazı rivayetleri hesaba katmak gerekir. Biz de *İslâm Ansiklopedisi*ndeki *Korkut Ata* maddesinde bu düşünceye katıldığımızı ifade etmiştik. Ancak *Secere-i Terâkime*'deki rivayetlerin tahlili ve başka oğuz gelenekleriyle karşılaştırılması ikinci bir faraziye de açık kapı bırakıyor; bir az ileride bunu tartışacağız.

Secere-i Terâkime'de hem Reşideddin rivayeti, ya'nî Korkut'u eski Oğuz yabgularının çağdaşı gösteren gelenek, hem de onu Peygamberden 300 yıl sonra, Abbasogullarının halifeliği çağında yaşamış Kazan Han'ın çağdaşı gösteren rivayet¹⁴, te'lif ve izah edilmemiş şekilde yan yana durmaktadır. *DK Kitabı* ise, Kazan'ı da Peygamber zamanına götürmek suretiyle bu rivayetlerdeki aykırılığı gidermiş oluyor. *Bahru'l-ensâb*'daki, Bayındır Han'ın Kazan, Dündar ve Bügdüz'ü Peygamber'e elçi göndermesi¹⁵, ve *Serefnâme*'de Bügdüz Emen'in¹⁶ (*DK Kitabı*'na göre o, Kazan'ın ve Bayındır Han'ın çağdaşı Oğuz

¹³ Gökyay, *Dede Korkut*, s. XVIII-XXII; *Secere-i Terâkime*, Nuri İsan nüshası, Türk Dil Kurumu nşr. 28^a — 30^b ve Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXIV — XXVII.

¹⁴ Gökyay, s. XXI-XXIII, XXXVIII-XXXIX.

¹⁵ *Secere-i Terâkime*, TDK nşr. 28^b, 47^b, 48^a; Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXVII-XXVIII.

¹⁶ Gökyay, s. XXXIII-XXXIV; krs. Kırzioğlu, s. 48-50.

¹⁷ Kırzioğlu, s. 50-51.

beylerindendir) Kürdlerin temsilcisi olarak Muhammed'e gittiği rivayetleri de aynı vasfı gösterir.

Öte yandan *DK Kitabı*'nda Gürcülerin (ve Bayburt kalesinin) beyi Şökli Melik'e bağlı kâfirlerin Kazan'ın evini yağmalayıp çocuğunu esir götürmeleri, *Secere-i Terâkime*'de Becene'lerin Salur boyuna baskın yapıp Kazan'ın anasını tutsak etmeleri hikâyesine benzerlik gösterir¹⁷. Bu, *Secere-i Terâkime*'de Kazan ile Becene (= Peçenek) lerin münasebetlerine dair tek ibare değildir. Babadır Han'ın kitabının başka bir yerinde Kazan'ın da Becene'lere tutsak gittiği kaydedilmiştir¹⁸; *DK Kitabı*'nda da Kazan'ın kâfirlerce esir edildiğini anlatan bir epizod vardır. Kezâ, *Secere-i Terâkime*'de Korkut Ata ağzından söylenmiş manzum bir parçada¹⁹, Becene'lere karşı Kazan'ın savaşları anlatılır. Bu parçada ayrıca Kazan'ın yüksek bir yerden yuvarlanan bir kayaya ökçesini ve oyluğunu karşı tutması macerasına telmih sandığımız bozuk bir ibareye de rastlıyoruz. Aynı parçada Kazan'ın başka bir kahramanlığına, bir ejderhayı öldürmesine telmih edilir ki, her iki maceraya işaretler, daha etraflı ve açık şekilde *DK Kitabı*'nda, ve birinciye telmih Topkapı *Oğuznâmesi*'nde vardır²⁰. Yine *Secere-i Terâkime*'nin bir yerinde kaydedilen, Kazan'ın anası Saçaklı'nın Becene'lere tutsak gitmesine dair başka bir fıkraya göre, bu kadını, Beceneler hanı Tuymaduk (Tüymedük?) götürmüş; Saçaklı düşman yurdunda üç ay (veya üç yıl) kaldıktan sonra dönüşünde bir oğlan doğurmuş; Kazan: «Bu oğlanı nerden aldın?» diye anasının başını yarmış.. Bu vesile ile, Saçaklı ağzından, onun Becene'lerin beyi ile mâcerası oğuz destanları üslûbunda manzum bir parçayla anlatılmıştır²¹. *DK Kitabı*'nda (2'nci hikâye: «Salur Kazan'ın evinin yağmalanması») Kazan'ın kâfirlerle, tutsak götürdükleri anasını geri vermelerini söylediği zaman onların: «Senin ananı Yayhan Keşişoğlu'na vereceğiz, ondan bir oğlu olacak, o oğlanı sana karşı savaşa yollayacağız» mealindeki cevapları²² *Secere-i Terâkime*'deki bu fıkra ile belki de uzaktan ilgilidir.

Secere-i Terâkime'de, Şökli Melik bozgununda Oğuz boylarından Irak'a göç eden Salurların başına gelenlerin anlatılması vesilesiyle, o sıradaki hanlarının şeceresi verilir. Bu şecere'de Kazan'la babası

¹⁷ *Secere-i Terâkime*. TDK ngr. 49^b—50^a krs. F. Sümer, aynı makale.

¹⁸ *Secere-i Terâkime*, 29^b.

¹⁹ *Secere-i Terâkime*, 48^a; Güneştepe nüshasından Gökyay, s. XXVII—XXVIII.

²⁰ Gökyay, *Dede Korkut*, s. 124, satır 57—58; R. N. Edgüer ngr. «*Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi*», sayı 2, s. 245 (faksimile). — *DK Kitabı*, 11'nci hikâye, «Kazan'ın evinin yağmalanması», Kilisli ngr. s. 155—156.

²¹ *Secere-i Terâkime*, 49^b—50^a.

²² *DK Kitabı*, Kilisli ngr. s. 34.

ve oğlu da zikredilmiştir. Babasının adı *DK Kitabı*'ndakine uymaz, amma oğlu *DK* hikâyelerinde olduğu gibi Urus diye zikredilmiştir²³. *Şecere-i Terâkime*'nin sonunda Oğuz'a yetişmiş ünlü kadınlar listesinde «Kazan Beyin karısı» diye tasvir edilerek Burla Hatun'un adı vardır²⁴, ki *DK Kitabı*'nda ve Olearius'un naklettiği Azerbaycan rivayetlerinde de²⁵ onun adı Burla'dır. — Bu karşılaştırmalardan anlıyoruz ki Kazan'ın şahsı etrafında ve Salurlar'ın X. yüzyılda Sır-derya kuzeyinde Peçeneklerle olan savaşlarını konu edinerek meydana gelmiş destanî epizodlar Anadolu sahasına bir çok ayrıntılarını yitirmeden geçmiştir.

Salur hanlarına âid elde ettiği şecerede Kazan'ın babasından geriye doğru, Oğuz Han'a pek cabuk varıldığı Bahadır Han'ın dikkatini çekmiş olacak ki, burda uzun bir devri karşılayan Salur hanları sayısının eksik olması gerektiğine işaret etmiştir²⁶. Onun gözüne batan bu noksan, Salur boyunun Kazan'da (ya'ni Oğuzların Peçeneklerle savaşlarının geçtiği bir tarihten) önce tarihî mühim bir rol oynamamış olduğunu gösterse gerektir. Kazan, herhalde, IX-X. yüzyıllar içinde, kesinlikle ta'yin edemediğimiz bir tarih ânında kâfir Peçeneklere karşı müslüman Oğuzları savaşa götürmüş²⁷, bu düşmanları yenilgilere uğratmış, bazen da onların baskınlarına uğramış, tarihî bir Oğuz hanının adı olmalıdır. Oğuzların komşularına karşı bütün savaşları tarihte onun zamanında ve başbuğluğu altında geçmemiş olsa bile²⁸, yeni islâma girmiş Oğuz kavminin bu ünlü beyi zamanla bu çağın destan kahramanı olmuştur²⁹.

²³ *Şecere...* 47^a; Gümüştepe nüshasından Gökyay, s. XXVII.

²⁴ *Şecere...*, 53^a.

²⁵ Bk. Mirza Bala, *Dede Korkut, Kafkasda, Der Kaukasus*, München 1952, s. 10; Gökyay, IX.

²⁶ *Şecere...* 47^b; Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, XXVII.

²⁷ VIII. yüzyıl sonlarında, IX. yüzyıl başlarında Uz (Oğuz) lar, Karluklarla Çu ve Talas boyundaki otlaklar için savaşıyorlar. Karluklar Uzlari yerlerinden çıkarıyorlar; bunlar da Peçenekleri batıya doğru itiyorlar. Mes'ûdî'de Peçeneklerin düşmanları arasında Guzzlar zikredilir. Düşmanlarının baskısı altında Peçenekler Emba ve Yayık boylarına, Hazer Denizi kuzeyine göçüyorlar. — Konstantin Porphyrogenete'in verdiği bilgilere göre de IX. yüzyıl sonlarında Peçeneklerin komşuları Hazerler ve Uzlardır. Uzlari sık sık Peçeneklere hücum ederek onlardan esir alıyorlar, ve köle olarak satıyorlardı. 892—902 yıllarında Uzlari, Hazerlerle birleşerek Peçenekleri yurtlarından atıyorlar. — Gerdizi de, Uzlari Peçeneklere sık sık hücumlarından bahseder (Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 33, 37, 38).

²⁸ *Şecere-i Terâkime*'ye göre (TDK ngr. 28^a) Peçenekler ile Oğuzlar arasındaki düşmanlıklar beş-altı nesil sürmüştür «biş altı arıça bu iki ilnin arasında yamanlık bar».

²⁹ Barthold'a göre Oğuzlar halife el-Mehdi zamanında (775-785) islâmiyete girmeğe başlamışlardı, amma gerçekte islâmiyet onlar arasında ancak X. yüzyılda yayılmıştır («*Encyclopédie de l'Islam*», Ghazvî mad.).

Rivayetleri, Korkut'la Salur Kazan Peygamber çağında ve Peygamberden 300 yıl sonra (X. yüzyılda) yaşamış kabul edenler olarak, ikiye ayırabiliriz. İkinci gruptakiler, Kazan'ı ve Salur boyunu Oğuz tarihinde aşağı yukarı belli bir çağa yerleştirme imkânını sağlıyor: Bu, Oğuzlar ile Peçeneklerin düşmanlık ve savaş hâllerinin vâki' olduğu IX-X. yüzyıllardır.

Reşideddin ile *Secere-i Terâkime*'de Kazan'ın Peygamber zamanında yaşadığına dâir bir kayıt bulunmadığına göre onu Korkut çağdaşı ve bunun sonucu olarak da Peygamber çağdaşı gösteren rivayetler oğuz-salur destanının daha sonraki - kanaatımızca Anadolu ve Azerbaycan sahasındaki - gelişmesinin mahsulü olmalıdır. Amma, Kazan'ın Korkut'la çağdaş gösterilmesi hususunda rivayetlerin ısrarı da pek tesadüfî olmasa gerektir. Kazan'ın islâm uğrunda savaşlarını anlatan menkabelere islâmî mânada bir kuvvet kazandırmak için, ona müşavir-vezir olarak, kendi çağında yaşamamış olmakla beraber, müslüman Oğuzlarca artık bir islâm evliya'sı olarak tanınmış şahsı katma arzusunun, geleneğin bu yolda gelişmesindeki rolü düşünülebileceği gibi, Korkut Ata'nın, Oğuzların islâmiyete girdikleri çağda yaşamış bir mürşid olması ihtimali de hatıra gelebilir. Bu takdirde destan geleneğinin, sade Oğuzların islâma girişlerini değil, Korkut Ata'yı da 300 yıl geriye götürdüğü şeklinde, birinciden farklı ikinci bir faraziye ileri sürülebilir. Bu izah, *Secere-i Terâkime*'deki birbirine aykırı iki rivayeti te'lif imkânına da verir. — Herhalde, Peçenek-Oğuz savaşları aslında islâmî bir «cihad» mânası taşımamışlardır (*Secere-i Terâkime*'nin ifadesinden de bu anlaşılır). Bu yeni mânayı, oğuz destanî geleneği sonradan kazanmıştır: *DK Kitabı* ile başka Anadolu rivayetlerinde artık Salur boyu ve onun beyi, kâfir ellerine karşı islâm dâvası uğrunda savaşmaktadırlar. Korkut da aslında, belki, Oğuzların islâma giriş ve Peçeneklerle komşuluk ve savaş münasebetleri çağlarının (X. yüzyılın) henüz şamanlık vasıflarını tamamiyle yitirmemiş, bir bilicisi, islâmî ihşad vazifesini de gören bir «türkmen kocası» idi. Islâm velisi çehresini ve şöhretini, zamanla, eski Oğuzların törenleri batıya doğru ve islâmî bir cihad mânası almaya başlayan akın ve fîtuhatlarında yeni roller oynadıkça kazandı. Amma onun bu şöhreti hiç yoktan (daha doğru bir tâbirle, put-perest şamanlıktan) başlayarak almış olacağını düşünmek, başlangıçta da islâm mürşidi olarak oğuz hanları katında hizmet gördüğünü kabul etmekten daha güç olur.

Türkmen menkabeleri Kazan'ı, bambaşka bir mânâ taşıyan bir cihadın kahramanı sıfatıyla çok daha yeni bir çağa getirerek, Türk-

men: şii İran savaşlarının çerçevesi içine de sokmuşlardır. Köroğlu hikâyesinin Türkmen rivayetinde ondan şu şekilde bahsedilir:

Yedi velî hile duğan
Gızılbaş hile gılıçlaşan
Otuz yaşa başın gösün
Salur Gazan Soltan gelsin ³⁰.

Kazan menkâbesinin bir de bu son şekilde gelişmesi, müslüman Oğuzların Peçeneklere karşı savaşlarının kahramanı olarak onun etrafında meydana gelen destan epizodlarının, kendi boyu ile, karısının ve oğlunun adları ile birlikte Anadolu'daki Türkmenlerin tarihî mâceralarına uygulanmasının düşünülebilir bir hâdise olduğunu gösterse gerektir.

Salur boyunun Oğuz tarihindeki önemli yeri mes'alesiyle ilgili olarak şuna da işaret edelim: İbn Bîbî'de nakledilen bir rivayete göre «padişahlık bir nice müddet Salur boyundan oldu»; onun bütün boylara üstün olduğu bir zaman, «salur koldan kimse bulunmayınca kurultay edip ve Salur hanını hepsinden müdebbir bulup han yaptılar. Çok zaman Türk'e ve Tacik'e hükmettiler. Sonra Türkistan ikliminde fetret olup....» hükümrânlık, yine kurultay kararıyla Kınık boyundan Lokman'a (Selçuklulara) geçti. ³¹ — Bu rivayet, Selçukluların kudret kazanmalarından ve Şah-Melik bozgunundan önceki Oğuz çağını ana çizgileriyle anlatıyor. Salur'un hâkimiyeti devrini, bu şema, Kazan Bey'in veya işleri bu aıda bir sahse izafe edilen Salurlu Han'ın yaşamış olacağı X. yüzyılda, tarihle destan geleneğinin birbirini tamamlıyacak şekilde haber verdiği Oğuz-Peçenek savaşlarının geçtiği çağa yerleştirmemizi mümkün kılar. Öte yandan da Salur boyuna *DK Kitabı*'nda verilen öneme, bu kitap dışında bir yazılı kaynakta daha işaret edildiğini gösterir.

Hacı Bektaş Vilâyetnamesi ³² herhalde yine aynı Şah-Melik bozgununun hâtırasını şöyle anlatır: «Oğuz cemaatı tefrikaya uğrayıp dağılınca Oğuzun padişahı Bayındır Han âhirete intikal etti. Bu kerre Oğuz'un beylerbeyisi Kazan olup dünya saltanatı dahi Âl-i Selçuk'tan Selim Han Gazi'ye değdi». Bu rivayetin de tarihî şema itibarıyla Oğuz tarihinin Şah-Melik bozgununu hemen ta'kid eden çağa uyduğu görülür. Bu rivayet *DK Kitabı* geleneğine, Bayındır Han'ı bir zaman

³⁰ Ata Govşut, *Köroğlu Türkmen (Halk Eposu)*, Aşkabat 1941, s. 331; bu şiirin bir variante'nin Yusuf - Ahmed hikâyesinde de bulunduğu, notta (aynı s.) kaydedilmiştir.

³¹ İbn Bîbî, *Selçuknâme Tercümesi*, Paris Bibliothèque Nationale nüsh. (Ancien Fonds Turc 737), var. 19b.

³² *Hacı Bektaş Vilâyetnamesi*, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc 136, var. 33a.

Oğuz'un padişahı göstermek itibarıyla yakındır; Kazan'la Bayındır arasında ise bir halef-selef münasebeti kurmaktadır.

III

Oğuz'ların destan geleneğinde Kayılar

Reşideddin'de ve *Şecere-i Terâkime*'de Salurlar'ın parlak devrinden çok önceki devamlı Oğuz şeceresi Kayı boyundan hanları (yab-guları) sıralar (yukarıya bk.). Bunun Osmanlı tarihçilerinde olduğu gibi, Osmanlıların soylarına değer verme gayretinin bir neticesi olacağını tahmin edemeyiz. Böylece *DK Kitabı*'nın önsözünü bütün olarak Osmanlılara yaranma isteyen bir müstensih'in sonradan eklemiş olduğu düşüncesinin pek sağlam bir temele dayanmadığı görülmür. Bizim kanaatimizce hikâyelerin müellifiyle bu önsözün müellifi aynı şahıstır (bu meseleye ileride döneceğiz) ve o, Kayı boyunun oğuz boyları içinde önemi hakkındaki kanaati daha eski gelenekten almış olabilir; buna Osmanlıların geleceği hakkındaki düşünce, saltanatın kıyamete kadar onların elinden alınamıyacağı şeklinde bir «kehanet», kitabın son te'lifi Osmanlı İmparatorluğu temellerinin sağlam şekilde atılmış bulunduğu bir tarihte olduğuna göre, Kayı boyu hakkındaki eski geleneğe yeni bir kuvvet vermek için, fakat müstensih tarafından değil, müellif kalemıyla, katılmıştır³³.

Şecere-i Terâkime'de yine Kayı boyu ile ilgili başka bir hikâye de, bu boyun geleceği hakkında Osmanlıları geleneğine yer etmiş meşhur bir rivayetin aynıdır. Bahadır Han'ın kitabında nakledilen hikâyeye göre, Şah Melik bozgunundan sonra Sır suyunun ayakta kalan Kayılardan Toğurmuş, düşünce göğsünden üç ağaç çıktığını, bunların yeşerip dallanıp yapraklandığını görünce düşünce Miran Kâhin adlı bir biliciye anlatır; o da: «Bu gördüğün düşü kimseye anlatma, hayırlı düştür» der³⁴.

³³ Bu düşünceyi ifade eden ibare *DK Kitabı* ile Yazıcıoğlu *Selçuknâmesi*'nde birbirine hemen tamamıyla uymaktadır (İrf. F. Sümer, adı geçen makale; Rossi, s. 29). Birinin ötekinden alınmış, yahut da her iki kitaba ortak bir kaynaktan geçmiş olacağı düşünülebilir; F. Sümer, bu ibareye (Korkut Ağa'nın Bayat boyundan ve keramet ehli bir kişi olduğu hakkındaki bilgiyi Reşideddin'den aldıktan sonra, Osmanlı hânedanı hakkındaki kehaneti kendinden ekliyerek) son şeklini verenin Yazıcıoğlu olduğu, *DK Kitabı*'na ondan geçtiği kanaatindeyiz. (Bk. aynı makale.)

³⁴ *Şecere-i Terâkime*, 43b. Bu ağaç rüyası, Tümen Han adlı oğuz padişahının kızı ile evlenen arap kumandanı İyaz hakkında, Enveri'nin *Düsturnâme*'sinde anlatılır (aşağıya bk.). Bu rivâyete göre, İyaz, Osmanlıların ilk atası sayılan Mir Süleyman=Oğuz'un babasıdır.

Bu türlü rivayetlerin, Oğuzlar gibi Selçuk devrine gelinceye kadar devamlı bir hakan sülâlesi bulunmayan zümrelerde, her boyun içinde çıkması olağan bir şeydir. Ne var ki, bir boy, tarihinin bir ânında ötekilere üstün gelip hakimiyetini geliştirince, bu çeşit rivayetler yeni bir anlam ve yayılma gücü kazanıyor. Çok def'a şecere-leri tanzim eden «höca»ların, veya rivayetleri sözlü gelenekte yaşatan destancıların, kendi soylarını yüceltmek için orta-malı destan ve menkabe motifleriyle soylarının üstünlüğü hakkındaki hikâyeleri süsleyip zenginleştirmiş olmaları da mümkündür. Reşideddîn'in Oğuzlar hakkında anlattıklarıyla *Şecere-i Terâkime*'nin muhtelif nüshalarının bu bakımdan karşılaştırılarak incelenmesi belki bir takım neticeler verecektir. Bir örnek olarak, *Şecere-i Terâkime*'nin Nuri İşan nüshasını Kayı aşından bir şahsın istinsah etmiş olduğuna işaret edelim³⁵. Bu kitapta Kayı boyuna izafe edilen bazı imtiyazları, meselâ bütün rivayetlerde (Reşideddîn, *DK Kitabı*, Yazıcıoğlu) Korkut Ata'nın Bayat boyundan gösterilmesine karşılık burada Kayı boyundan gösterilmesini belki de bu vâkıa izah eder; ancak, bu hususta kesin bir hükme varabilmek için, *Şecere-i Terâkime*'nin öteki nüshalarının da bu bakımdan incelenmesi gerekir.— Oğuzlardan olmayan Başkırtların bile Korkut Ata'yı kendi boylarının atası saydıkları düşünülürse, bir boyun geleneğini yazılı veya sözlü yollarla nakledenlerin, ünlü kişileri kendi boylarından göstermek gayretleri daha iyi anlaşılmış olur.— Hâsılı, her ne sebeple olursa olsun, Kayı boyu hakkındaki destanî rivayetlerin, bu boya bir üstünlük, imtiyazlı bir geçmiş ve parlak bir gelecek tanıyan bir görüşün esmanlı-ölcesi ve Anadolu-dışı varlığı bir vâkıadır.

Oğuz destanlarında Kayı geleneği bizi *DK Kitabı*'nın te'lif tarihiyle de ilgili başka bir meselenin incelenmesine götürür.— Kırzioğlu, Enverî'nin *Düsturnâme*'sindeki bir rivayeti oğuz destanlarındaki eponyme'lerden Bügüz Emen'e bağlamayı denemiştir; bu vesile ile, *Düsturnâme*'nin Osmanlıların ağını anlatan faslından aktardığı³⁶ hikâye şudur: Halife Ömer zamanında Sa'd Vakkas, Acem fethinden dönerken «Mülk-i Türkistan»'da hüküm süren Tümen Han'ın yurduna uğrar. Bu Han'ın Turunç Hatun adında güzel bir kızı vardır. Bir gün Tümen Han ava çıkmıştır. Arab kumandanlarından 'Iyaz'ı otağına alır.

³⁵ *Şecere*... 55^b'de yazmanın «ketibe»si şöyledir: تمت الكتاب الحلاق كتاب آخری

الفقيه الحقير ملا قربان کدی (بن ؟) اوراز محمد ملا اصل ناى خان بنسب چاریق در تاریخ ۱۲۳۷

³⁶ Kırzioğlu, s. 32-33. — Vâkıa'nın *Fütûhu's-Sâm*'ından bu hikâye ile bazı benzer tarafları olan bir rivayeti de Kırzioğlu kitabına almıştır (s. 30-31).

'Iyaz Turunç Hatun'a âşık olur. Hayırlı bir rûya görür (bk. not 29; bu rûya yukarda anlatılanın aynıdır). Düşünü Vakkas'a yordurur; Han'ın veziri Bermek'in aracılığıyla Turunç Hatun'la evlenir. Bir müddet sonra, 'Iyaz memleketine döner. Turunç Hatun'dan doğan oğlanın adını Emir Süleyman koyarlar. Onlar vefat etmiş, daha doğar doğmaz kerâmetler gösteren bu çocuğa bir de Oğuz adı verirler. Emir Süleyman (Oğuz) büyüyünce amcası Selçuk'un kızıyla evlenir, amma karısı müslümanlığı kabul etmediği için geçinemezler. Oğuz bu sefer vezir Bermek'in kızıyla evlenir. Dedesi Tümen Han'la savaşır. Han bu savaşta telef olur. Emir Süleyman'ın 6 oğlu olur; onların her birinden de 4 oğul olmak üzere 24 torunu türer. En büyük oğlu Cemsid Han, Kayı lakabıyla de anılmış. İşte bu, Oğuz Han oğlu Kayı Han'dan Osmanlıların ataları türeyip çıkmışlardır.

Topkapı *Oğuznâmesi* ile *Rivale min kelimât-ı Oğuznâme...*'de de⁸⁷ Mir Süleyman'ın sözü geçer. Bu Mir Süleyman, Yıldırım Bayezid'in şehzâdesi ile aynı şahıs sanılmış ve oğuz destaniyle ilgili bu iki metinde ondan bahsedilmesi bu metinlerin Bayezid oğlu Süleyman Çelebi'nin saltanatı çağında tesbit edilmiş olduğuna delil olarak kullanılmıştı; bundan da *DK Kitabı*'nin telif tarihinin tartışılmasında faydalanmak istenmişti⁸⁸.

Enveri'nin rivayeti ise bize gösteriyor ki, Fâtih devrinde, Emir Süleyman, Oğuz-Kayı destan geleneğine göre Osmanlıların ilk atası diye biliniyordu. Menkabede o, 24 oğuz boyuna adlarını veren eponyme hanların dedesi kabul edilmiştir; Oğuz adından başka bu vasfiyle de Oğuz Han'la aynı şahıs sanılmıştır. Amcasının kızını red edişi, dedesiyle savaşması ve bu savaş sonunda dedesinin ölmesi gibi noktalarda da hikâye Oğuz Han menkabesinin izlerini taşır. Öte yandan, Osman Gazi'nin dedesinin osmanlı kronikçilerinden bir çoğunda Süleyman Şah diye gösterilmesine⁸⁹ karşılık Oğuz Alp adını taşıdığı rivayetini bir bizans tarihinde görüyoruz. Laonikos Chalkokondyles, Ertuğrul'un babasının Oğuz Alp (*Ογούζαλπης*), dedesinin de Gündüz Alp olduğunu söyler. Onun bu kaydını nakleden Moravcsik, başka bir bizans kroniğinde (Georgios Phrantzes'de) *Γαυ...* şeklinde eksik olarak yazılmış adı, bu müellifin ad hakkında, «Osmanlı hükümdar sülâlesinin atası,

⁸⁷ Gökyay, s. 121 - 122; R. N. Högner nşr. «*Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi*», sayı 2, s. 246 - 247 (faksimile), satır 6 ve 20; Gökyay, s. XXX.

⁸⁸ Gökyay, s. XL.

⁸⁹ Moravcsik Gyula, *Byzantinoturcica II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Budapest 1943, s. 185; trş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I (Türk Tarih Kurumu nşr.), Ankara 1947, s. 21-25.

rivayete göre, Ertuğrul'un büyük babası» yolundaki izahına dayanarak *Τουζαλνης* şeklinde tamamlamayı tercih eder⁴⁰.

Görülüyor ki, gerek *DK Kitabı* ile yakınlığı ve destanî üslubu ma'lûmumuz olan iki «oğuznâme» metninde, gerekse Enverî'de geçen Emir Süleyman adı aynı menkabevî şahsiyete âiddir. Bu Süleyman, Kayı boyundan Osmanogullarının geleneğinde, ba'zan Oğuz Han'la karıştırılmış, ba'zan da Osman'ın dedesi sanılmış ve Oğuz Alp diye de adlandırılmıştır; herhalde o, oğuz-osmanlı geleneğinde yer tutmuş bir addır. Nitekim yukarda sözü geçen destan parçalarında o, Salur Kazan ve Bayındır Han gibi sponymeler arasında anılıyor; ibârelerden birinde ayrıca Osmanogullarını övme maksadiyle, amma her iki metinde de alkış klişeleri içinde yer alıyor. Bu ad Topkapı *Oğuznâmesi*'nin üç yerinde geçer:

«... Ulaş Salur Kazan begler heğü Oğuz, Emin Süleyman uğurlu Oğuz, Dede Korkut bilgilü Oğuz...» (st. 6)

«... Salur Kazan sa'âdetü, Emir Süleyman uğurlu, Bayındır Han devletlü⁴¹... Otman oğlu...» (st. 10)

«[Tanrı]... Emir Süleyman uğurlu [yedi uğurun versün], Bayındır Han devletlü yedi devletün versün...» (st. 21)

Risale min kelimat-ı Oğuznâme'de bir yerde geçer:

«[Tanrı]... Okçı Kozan ırligin versün, Kan olan Emir Süleyman Sultan... (?) versün...»

Hâsılı yukardaki izahlar bu iki destan parçasının Bayezid oğlu Süleyman zamanında tesbit edilmiş olması zarureti ortadan kaldırıyor. Böylece sâde *DK Kitabı*'nin değil, ondan daha archaïque bir vasıf taşıyan Topkapı *Oğuznâmesi*'nin dahi yazıya geçiş zamanı olarak daha sonraki bir tarihi göstermemize bu yönden bir engel kalmıyor.

IV.

Salurlar ve Bayındırlar; Salurlar ve Kağılı-Kıpçaklar

Secere-i Terâkime'de Salur boyunun Bayındır ili ile münasebetlerine dâir ba'zı rivayetler *DK* konusu bakımından dikkate değer. Bahadır Han, bu boyun XI. asır içindeki mâceralarını şöyle anlatır:

⁴⁰ Moravesik, aynı eser, s. 108; bunu, Chalkokondyles'in kaydına dayanarak Gündüzalp (*Τουζαλνης*) şeklinde tamamlamak daha doğru olur sanıyoruz.

⁴¹ İbn Bîbî *Selçuknâmesi*'nin Yâzıcıoğlu tercümesindeki geleneğe göre (Paris BN nüshası, var. 15b), Oğuz Han'ın vâsiyetinde, «Kayı soyundan bir han, hanlar hanı oluncâ beylerbeylik makamına geçene kadar bir Bayat boyunun beyi (sağ kol beylerbeyi), öteki de Bayındır boyunun beyi (sol kol beylerbeyi) olmak kâide idi.

Şah Melik bozgununda Salur ili Irak'a göçtü, uzun bir zaman orada oturdu. O zamanlar Irak'ın güçlü halkı Bayındır idi. Salur'dan Ögürcik adlı bir Bey çıktı; o, Bayındır Beyine tab'i olmak istemedi. 900 evlik Salur ili bu Beyin idaresinde önce Şamak'a vardı. Oradan da Bayındır'dan korkup göç etti. (Bu Şamak azaba Şamakı mıdır? Öyle ise rivayet o çağda Irak gibi, Azerbaycan'da da Bayındırhıların kuvvetli bir zümre olduklarını göstermez mi?)⁴²

Biz bu rivayete, aşağıda tekrar üzerinde duracağımız bir mes'e'le, ya'ni Akkoyunlularla DK destanlarının ilgisi bakımından dikkati çekmek istiyoruz. Faruk Sümer'i, DK hikâyelerinin Doğu-Anadolu'da Akkoyunluların tarihiyle ilgisiz bulundukları kanaatine götüren bir vâkıa, Salur boyunun Anadolu'daki Türkmenlerin tarihinde hiçbir mühim rol oynamadığıdır. Eğer *Şecere-i Terâkime*'de bahsedilen bu Irak Bayındırhı ile Akkoyunluların bir ilgisi varsa Salur boyunun, doğrudan doğruya Anadolu türkmen tarihinde olmasa bile, bu tarihin Anadolu-öncesi safhasında, ya'ni Akkoyunluların önce Âmid bölgesinde, daha sonra da kuzey-doğu Anadolu'da yerleşmelerinden önce, hâkim olarak değil de -hiç olmazsa kısmen ve kısa bir zaman için- tâbi olarak Bayındırhılarla münasebetlerine dâir bir delil elde edilmiş olur. Bilindiği üzere *Şecere-i Terâkime*'de Kazan idaresindeki Salurların Bayındırhılarla münasebetlerine dâir başkaca bir işaret yoktur. *DK Kitabı*'nda ise Salur Kazan, Bayındır Han'ın buyruğu altındaki hanlardandır. Yukarıda bahsettiğimiz ve Bayındırhı-Salurlu hanların Oğuz topluluğu başına geçmekte halef-belef olma şeklindeki münasebeti anlatan *Hacı Bektas Vîlâyetname*'sindeki fıkra, bu eserin te'lif tarihinde ve *DK Kitabı* dışında da Salurlar'ın oğuz gelenegindeki önemini belirtmiş oluyor⁴³.

Yine *Şecere-i Terâkime*'nin Salurlar hakkındaki hikâyesine dönelim: ... Ögürcik idaresindeki Salurlar Şamak'da, Bayındır ili önünden kaçtıktan sonra Yayık suyu'na, Ala-Kenek ve Kara-Kaş'a vardılar. Orada onlara Kanğlılar saldırdı. Salurlar Mangışlak'a vardılar. Kanğlıların hanı Gök-Tonlu yine bunların üzerine yürüdü. Ögürcik oradan da kaçıp Abulhan Dağı'na vardı... — Bu macera, *Şecere-i Terâkime*'de ayrıca Ögürcik ağzından *DK Kitabı*'nda rasladığımız destanî nazımlar tipinde bir parça ile anlatılmıştır⁴⁴. — Faruk Sümer, Kanğlı-

⁴² *Şecere*... 47a, 48b.

⁴³ Adnan Erzi'nin bana verdiği bir nota göre, bu rivâyet, *Hacı Bektas Vîlâyetname*'nin manzum nüshasında da vardır.

⁴⁴ *Şecere*... 48b, 49a.

Kıpçak'ların XII. yüzyıldan sonra müsüman olduklarına, bu tarihlerden önce, Oğuzların Sır-derya ötesinde oturdukları çağlarda onların şimal komşuları bulunduklarına işaret ederek *DK Kitabı*'nda Demir-Yaylı Kıpçak-Melik diye bir düşman adının geçmesini bu destanlarda, Oğuzların eski yurtlarındaki İlfir Kağılı-Kıpçaklar'la savaşlarının bir izi sayıyor ki, bu yerinde bir görüştür. *Secere-i Terâkime*'nin naklettiği rivâyet de, ihtimal, *DK Kitabı*'nda telmih edilen hâdiselerin daha etraflı ifadesinden ibarettir. *DK Kitabı*, büyük kısmıyla Salur boyunun bir destanı gibi göründüğüne göre, bu boyun tarihindeki bütün mâceraları aksettirmiş olması pek tabiidir.

V

Oğuzların Anadolu ve Azerbaycan'a Selçuklulardan önceki akınlarına dâir rivâyetler

Hacı Bektaş Vilâyetnamesi'nde Oğuzlara dâir bir rivâyet daha dikkatimizi çekiyor. Bu eser, Rum ülkesine birbiri ardınca gelen müsüman akınlarını şu mısra'larla anlatır:

•Rûm fethi üç gez oldu ey azîz
Feth-i evvel çün Benî Abbâslar
Cins-i Kayser Rûm'a iken padişah
Gazilerle evvel anlar açdılar
Girü kâfir galib olup geldiler
Kaldı küffârın elinde bir zaman
Fârs mülkini bi-küllü dıtdılar
Rûm'ı da bu bunlar aldı serteser
Çünkü tebdil oldu Oğuz sevketi
Çine küffâr galib olup geldiler
Kaldı bir müddet bu Rûm ol vechine
Âl-i Selçuk'undurur üçüncü feth

.....
Ollu Bağdâd'a halife çün olar
Hâzret-i Battâl Gazi yüzü mâh
.....
Rûm'u anların elinden aldılar
Çünkü şarkdan çıkd' Oğuz oldu'ıyân
Çeküben leşker çü Rûm'a yetdiler
Peş ikinci fethi budur bil haber
Süddü devrân geçdi bunlar müddeti
Rûm mülkini bulardan aldılar
Bir tevârihden beyân geldi dile
Âl-i Selçuk'dan diyem bir görklü medh⁴⁵

Burada, Anadolu'ya büyük Selçuk akınından önceki bir oğuz yayılışından bahsediliyor. Son büyük dalgadan önce, gerek Azerbaycan'a, gerek Anadolu içlerine doğru bu kavmin sızmaları olmuştur⁴⁶.

⁴⁵ İstanbul, Belediye Kütüphanesi, M. Cevdet yazmaları, nr. 5, var. 54a, 54b.

⁴⁶ XI. yüzyılda Selçuk istilâsından önce Oğuz ve Türkmenler ön Asyada, ba'zan hanlarının idâresinde, ba'zı da şahsî-kısmî teşebbüslerle bareket ederek, Akdenize kadar ülkeleri baştan başa dolaştılar (Barthold, *Encyclopédie de l'Islam*, Ghuzz mad.). — İbrahim İnal ile Kutulmuş ve Yakut gibi selçuklu başbuğlarının Oğuz ve Türkmen kuvvetlerinin başında Azerbaycan'a akınları, Zeki Velidi Togan'a göre 1035'te başlamıştır (bk. *İslâm*

Daha sonraki menkabevî tarihler ve destanlar bunları uzun bir devre sürmüş bir yayılma ve yerleşme gibi göstermiş olacaklardır. *Câm-ı Cem-Âyîn*'in rivâyetine göre Oğuz hanlarından Tok-Temür, Me'mûn Halife zamanında Gürcistan'a ve Rum'a gazâ etmiştir⁴⁷. Akkoyunlular'ın resmî tarihi, *Kitâb-ı Diğarbekriyye*'nin, menkabevî-destânî bir giriş mahiyetindeki kısımları, Bayındır boyunun Azerbaycan'da yerleşmesini ta Muhammed Peygamber zamanına kadar götürür. *Bahrü'l-ensâb* adlı başka bir menkabevî tarih de, Bayındırhıların Azerbaycan'a ve Doğu-Anadolu'ya yayılış ve yerleşmelerini aynı çağlara çıkarır⁴⁸.— Selçuk-öncesi çağlarda yapılmış olan akınlar - *DK Kitabı*'ndaki tarihî çekirdeği bunların teşkil ettiği iddia edilemese bile - izahı çok defa güç görünen bir destânî mihver değiştirme hâdisesini, yani Oğuzların Sır-derya kuzeyindeki maceralarının Doğu-Adadolu ve Azerbaycan'daki vâk'alara uygulanmasını kolaylaştırmış olacaklardır.

DK Kitabı'nın kahramanlarından Beyrek ile, Bayburt kal'esinin Ermeni hâkimi arasındaki münâsebetlere dâir ora yerli halkı arasındaki bir rivâyeti vaktiyle tahlil etmiştik⁴⁹. Bu kal'enin Beyrek ile Oğuz Beyleri tarafından alınıp talan edilmesini anlatan *DK Kitabı*'nda Ermenilerin sözü geçmez. Bu vâkıayı, *DK Kitabı*'nin son te'lifi zamanını Ermenistan'ın artık bir devlet olarak mevcut bulunmadığı bir çağda aramaya bizi sevk eden delillerden biri olarak kullanmıştık. Halk geleneğinde yine de, Beyrek'in adı Parasar (*DK Kitabı*'nda «Parasar'ın Bayburt hisarında» ibaresinde «rasladığımız şekliyle») adlı ve Bayburt'a hükmeden Ermeni beyine bağlanmak suretiyle, bu ülkenin Ermenilerden fethi çağlarının bir hâtıraı olarak saklanmış bulunuyor. *DK Kitabı*'nda, aynı şekilde, Salurların Sır-derya boyundaki ve Bayındırhıların iki-üç yüzyıl sonra Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'daki komşularıyla savaş ve başka türlü münâsebetlerinden ibaret olan iki esaslı tabaka arasında belli-belirsiz bir takım izler daha sıkışmış kalmış olabilir.

Ansiklopedisi'nde Azerbaycan mad.).— Rey'de Gaznevî ordusunu mağlûb eden Oğuz-Gürcülerle savaştılar. İbrahim İnal bunları Bizans serhaddine sevketti. Trabzon'a kadar ilerlediler (F. Köprülü, *Türkiye Tarihi*).

⁴⁷ Hasan b. Mahmud Bayatî, *Câm-ı Cem-Âyîn*, Ali Emiri nşr. İstanbul 1331, s. 34.

⁴⁸ Mülcrimin Halil Yınanç, *İslâm Ansiklopedisi*'nde Akkoyunlular mad.; Kırzioğlu, s. 48-50; Gökyay, s. XXXIII-XXXIV.

⁴⁹ Pertev Boratav, *Halk hikâyeleri...*, s. 63.

VI

**DK Kitabı'nda Komnenlerle Akkoyunluların ve öteki
Türkmenlerin münasebetlerine âid izler**

DK Kitabı'nda - başka vak'alar bir tarafa - epizodlardan ikisinde «Trabzon tekfurı» nun sözü geçmesi⁵⁰, bu destanlarda Anadolu Türkmen zümreleriyle onların komşu oldukları Komnen Devleti'nin münasebetleri tarihinin yankısını aramağa hizi sevk eder. Bu münasebetleri Komnenlerin tarihinde kısaca gözden geçirelim:

Trabzonlular bu komşularından ba'zan sadece Türkler, ba'zan Türkmenler diye bahsetmişlerdir; ba'zı da Akkoyunluları Amit'liler veya Amit'li Türkmenler diye ötekilerden ayırmışlardır. Şuna da işaret edelim ki iki tarafın münasebetleri sadece savaşlarla kalmayıp başka şekilde de gelişmiştir; Komnenler savaşçı komşularının akınlarını durdurmak için türlü tedbirlere, bu afada onları kendilerine damad edinme yoluna da başvurmuşlardır.

Türkmenlerle Trabzon Rum İmparatorluğunun temaslarından, 1280 tarihlerinden başlayarak bahsediliyor. Bu tarihte İmparator Georges (1266 - 1280), Türkmenlere karşı bir sefere çıkar ve Rum aristokrasisinin ihâneti neticesinde esir düşer⁵¹. 1332'de, II. Alexis (1297 - 1330)'nin oğlu ve halefi III. Andronik (1330 - 1332) zamanında, Bayram bir ordu ile Samatos'a kadar gelir ve mağlûb olur. Andronik'in halefi I. Basile zamanında (1332 - 1340), (Çobanlılardan) Demirtaş'ın oğlu Seyh Hasan 1336'da Trabzon topraklarına akın eder ve mağlûp olur⁵². — Basile'den sonra tahta karısı Irène (1340 - 1341) geçer; onun saltanatı esnâsında Trabzon kuvvetleri Perhari'ye akın eder (1340) ve Amitlileri yener. 1341'de Amitli Türkmenler yeni bir akın yaparlar, Trabzonlular savaşmadan kaçarlar; pek çokları ölür, Trabzon'u Türkmenler yakarlar, yanan insanların kokusundan şehirde hastalık çıkar. — Bu hezimetten önce I. Basile'in kız kardeşi ve II. Alexis'nin kızı, Ana-

⁵⁰ *DK Kitabı'nda* 6 ncı: «Kanlı Koca oğlu Kan Turah» ve 11 inci: «Salur Kazan'ın tutsak olması» boylarında; bu ikincide hikâyenin başında Trabzon tekürü'nün Kazan Bey'e bir şahin hediye gönderdiğinden bahsedilir.

⁵¹ Charles Diehl - R. Guiland - R. Grousset, *Histoire du Moyen Âge*, 1 inci kısım: *Europe orientale*, c. II, Paris 1945, s. 422.

⁵² Michael Panaretos, *Περὶ τῆς Τραπεζουπόλεως βασιλείων*, Sp. Lampros nşr. «*Νεὸς Ἑλληνομνημὼν*» IV (1907) içinde s. 270 - 271. — Bu kronik'in yazarı herhalde Trabzonlu olup XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşamış ve Komnenlerin sarayına mensub bulunmuş bir şahıstır. XIV. yüzyıl sonlarında geçen ba'zı vak'aları anlatırken İmparatorun yanında bulunduğuna dair ifadesi bunu tahmin ettirir.

hutlu (= Anakutlu) lâkâbiyle anılan Anna, râhibe elbisesini atarak Lazların memleketine kaçmıştır. Amitlilerin Trabzon'u tahribinden sonra Anakutlu, Lazlardan bir ordunun başında Trabzon'a gelip tahta çıkar. İstanbul'dan gelen II. Alexis'in oğlu, ya'nî Anna'nın amcası tahta geçmek isterse de yerli reislerle Lazlar onun gemilerini ele geçirirler ve kendisini hapsederler. Aynı yılda (1341) Amitliler yeni bir akın yaparlar, amma bir şey elde edemediğden çekilirler. İstanbul'dan gelen başka reisler 1342'de Trabzon'u ele geçirerek Anakutlu'yu boğarlar ve Michel'in oğlu III. Jean (1342-1344)'ı tahta çıkarırlar. 1343'te Amitlilerin yeni bir akını püskürtülür⁵⁵. 1348'de bir çok Türk kuvvetleri Trabzon'a akın ederler: Erzincan'dan Ahi Ayne Bey, Bayburt'tan Mehmet İkeptaris (veya Erkeptaris = Rikâbdâr?), Amitliler'den Tur Ali Bey ve Boz-Doğan ve bunlarla birlikte Çapni (= Çepni) ler... Bunlar Trabzonlularla 3 gün savaşır, pek çok adamlarını kaybederler ve mağlûb olarak giderler⁵⁴.

Bu arada ikinci def'a tahta çıkmış olan Michel (1344-1349) tahttan iner (1349) ve yerine Basile'in ikinci oğlu III. Jean Alexis (1349-1390) geçer. Bu hükümdarın kız kardeşi Maria, 1352 ağustosunda Amitlilerin emiri Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlenir⁵⁵. 1357'de Bayram'ın oğlu Hacı-Emir (Hacı Ömer) Maçka'ya girer ve bu bölgeyi yağma eder. Aynı yılın 22 ağustosunda İmparatorun kız kardeşi ve Kutlu Bey'in karısı Maria-Despina Hat (Despine Hatun) Trabzon'a gelir. Aynı yıl Basile'in başka bir kızı, Theodora, Hacı Emir (Ömer?)'e gelin gider. — Bayburt beyi Hoca Latif, 1360'da 300 askerle Trabzon'a akın eder, Maçka'ya girer. Pusu kurmuş olan Rumlar bu kuvvetten 200 kişiyi öldürürler. Hoca Latif'in başı kesilir⁵⁶. — İmparator 1361'de, kronikçi Panaretos'un da bulunduğu bir kafile ile Hacı Emir (Ömer?)'in kal'esine gider. — Aynı yıl, Erzincan'dan Ahi Ayne Bey akın eder, Golaba kal'esini kuşatır, amma başarı elde edemez⁵⁷. Yine aynı yılda Çelebi Tâceddin'in bir elçisi evlenme aracılığıyla Trabzon'a gelir. — Bir müddet sonra, yine Panaretos'un bulunduğu bir hey'et Kutlu Bey'i

⁵⁵ Panaretos, s. 272-274.

⁵⁶ Panaretos, s. 275-276. — Rapsi (s. 33), Panaretos'un kronikinde Trabzon'a akını anlatılan Tur Ali Bey'in, Turkeç Bey Bozdoğan adıyla zikredildiğini söylüyor. Gerçekte, bu kroniğin gerek Lampros ve gerek Fallmerayer neşirlerinde: «... Amitliler: Tur Ali Bey ve Bozdoğan...» (τοις Αμιτιλίων ο τουραγι πεις και ο βοζδογανης) şeklinde iki ayrı şahıs zikredilmiştir. — Krş. Moravesik, II, 220, 268.

⁵⁵ Panaretos, s. 278.

⁵⁶ Aynı eser, s. 281-282.

⁵⁷ Aynı eser, s. 283.

ziyarete gider, amma Türkler arasında salgın hastalık çıktığı haberi üzerine geri döner⁵⁸.

1365'te Emir Kutlu Bey, karısı Maria-Despina Hatunla birlikte Trabzon'a gelirler ve saraya kabûl edîrlir.— Ertesi gün yine Panaretos'un da bulunduğu bir heyetle İmparator yaylaya çıkar; Handaka'ya kadar gider, Emir'le bir arada 4 gün geçirir⁵⁹.

1378-1379'da, Kılıç-Arslan adında bir başbuğun Trabzon'a akın yapacağı haberini alan İmparator savunma hazırlıklarına girişir.— 1379'da kızı Eudokia'yı Çelebi Tâceddin'le evlendirir⁶⁰. Aynı yılda Trabzonlular Çepnilere karşı bir sefer yaparlar, onları basarlar, bir çok Rum esirlerini kurtarırlar; Rumlardan 42 ölüye karşı Türkler 100 kişi kaybederler.

1386'da İmparatorun damadları Emir Tâceddin ve Hacı Ömer oğlu Süleyman Bey, 12 000 kişilik bir kuvvetle Halibia'ya girerler, amma Rumlarla savaşta mağlûp olurlar, bu arada başta Tâceddin olmak üzere pek çok ölü verirler⁶¹.

Komnen'lerin tarihinden, bu siyasi ve askerî münasebetlerin dışında, ba'zı Komnenli Rum (ve ba'zı Gürcü) prens ve prenseslerinin Türk adları taşıdıklarına dâir de bilgi ediniyoruz. Bu sülâlenin ilk hükümdarlarından I. Jean (1235-1238)'in bir adı da Aksuh (Ak-Su?) idi⁶². 1330'da ölen II. Alexis'nin oğlu ve halefi III. Andronik'in iki kardeşi Michel Azahutlu (Atakutlu?) ve Georges Ahpugas (Ak-Boğa) adlarını taşıyorlardı; Andronik tahta çıkınca bunları öldürtmüştü⁶³. II. Alexis'nin kızı Anna'nın bir adı da Anakutlu idi. Panaretos'un ifadesinden⁶⁴, Amit'li Türkmenlerin şehre hücumlarından bir müddet önce şehirden uzaklaşan, bir kısım yerli halkla Lazlara dayanarak tahta geçen ve onların desteğiyle bir müddet saltanatı kalan bu prensesin, komşuları Türkmenlerle de gizli bir anlaşması olduğunu mu anlamalı mı? — Panaretos'a göre yukarıda adı geçen Ahpugas (Ak-Boğa)'ın yeğeni (kız kardeşinin kızı) bir gürcü prensesi, Gürcistan kralı David'in kızı idi ve Kulları Hatun adını taşıyordu. Bu prenses,

⁵⁸ Panaretos, s. 284-285.

⁵⁹ Aynı eser, s. 286.

⁶⁰ Aynı eser, s. 290.

⁶¹ Aynı eser, s. 290-292.

⁶² Aynı eser, s. 266.— Krs. Moravcsik, II, s. 74; bu yazar Aksuh adının türk aslından olması ihtimaline işaret ediyor. XII. yüzyılda yaşamış; İranlı veya türk aslından olması muhtemel Bizans başvezirlerinden birinin adı da Aksuhos idi.

⁶³ Ch. Diehl, R. Guiland..., *Europe Orientale*, s. 424.

⁶⁴ Panaretos, s. 273-274.

Komnenli prenslerden Andronik'in nişanlısı idi, o ölünce kardeşi Manuel'le evlendi ve Eudokia adını aldı⁶⁵.

Komnenlerin, komşu Türk beylerini damat edinme tedbirlerinin, onların akınlarına karşı tam bir güvenlik sağlamadığını Trabzon İmparatorluğu tarihinin ba'zı sayfalarından yukarda verdiğimiz özet kolayca anlatır. Bununla beraber bu iki düşman cephe arasında zaman zaman iyi münasebetler, karşılıklı ziyaretler ve bunların neticesi olarak da her halde türlü kültür alış verişleri eksik olmamıştır. Rum prens ve prenseslerinin türk adları almaları buna bir delildir. Öte yandan da, galiba, müslüman beyler kendilerine gelen rum prenseslerinin dinlerini muhafaza etmelerine müsaade etmişlerdir.

Akkoyunlularla diğer türk emirlerinin Trabzon'dan kız almaları daha sonra da devam etmiştir. Fahreddin Kutlu Bey'in karısı gibi, oğlu ve Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman'ın karısı da Komnenlerden bir prenses, III. Manuel (1390-1417)'in kız kardeşi idi⁶⁶.— 1421 yıllarında, bu Manuel'in oğlu IV. Alexis (1417-1429), kızlarından birini Karakoyunlu beyi Cınaşah'a verdi⁶⁷. Nihayet IV. Alexis'nin oğlu, IV. Jean (1429-1458), kızı Theodora⁶⁸'yı Akkoyunluların büyük padişahı Uzun-Hasan'a verdi. 1458'den imparatorluğun sonuna (1462) kadar hüküm süren David'in de yeğeni olan karısı dolayısıyla Uzun Hasan'ın, müsterek düşman olan Fâtih'e karşı Komnen devletinin menfaatlarını savunma hususundaki gayretleri ma'lûmdur.

Komnenlerin tarihinde bizim konumuz bakımından dikkate değer bir nokta da, politika savaşlarına kapılan ve ba'zan tahti ele geçirecek kadar celâdet gösteren kadın tiplerinin bulunmasıdır. Daha 1285'te II. Jean'ın üvey kardeşi ve Gürcü kraliçesi Roussedan'ın kızı Theodora, kısa bir zaman için imparatorluk tahtına çıkmıştı. Daha sonra I. Basile'in karısı ve Bizans imparatoru III. Andronik Paleolog'un gayr-i meşru kızı Irene, rakibi ve Trabzon asıllı başka bir Irene'i uzaklaş-

⁶⁵ Panaretos, s. 289.— Panaretos'ın kronikini başından sonuna kadar bana okuyup tercüme etmek lütfunu esirgemiyen dostum tarihçi Nikolas Svoronos'a burada teşekkürlerimi tekrar etmeği bir borç biliyorum.

Kırzioğlu (*Dede Korkut oğuznameleri*, s. 13), Anı ve Koşavenk'teki kilise kitâbelerinde (1215 ve 1221 tarihlerine âid), Kutlu-Hatun, Ak-Buğa, Mama-Hatun, Kurd gibi türkçe hristiyan adlarına raslandığını kaydediyor.

⁶⁶ Ch. Diehl, R. Guillard, *aynı eser*, s. 428.

⁶⁷ *Aynı eser*, s. 427.

⁶⁸ Aynı yer.— Bundan başka, *Byzantinische Zeitschrift*, XXII (1913), s. 88'de Charles Diehl'in makalesine bk.— Diehl bu incelemede Uzun Hasan'ın Komnenli karısının adının, birgoklarının tekrarlardıkları gibi, Katherina değil Theodora olduğunu açıklıyor.

tırmak suretiyle yine kısa bir zaman imparatorluk tahtında oturdu; Basile kilisenin kanunlarını hiçe sayarak meşru' karısını bırakmış ve Trabzonlu Irene ile evlenmiştir⁶⁹. — Anna Anakutlu'nu maceralarını ve feci' âkıbetini yukarıda anlattık.

Türkmenler, sosyal görüşleri ve hayat anlayışlarıyla bu gibi «erkek davranışlı» kadınları yadırgamamış olmalıdırlar. Nitekim Akkoyunluların tarihinde de, asılları türk olsun, yabancı olsun, politikaya karışmış kadınlar vardır. Uzun-Hasan'ın anası Sara Hatun⁷⁰, oğlunun politika faaliyetini desteklemekten geri kalmamış, bilhassa Fâtih'i Komnenlere karşı giriştiği fütûhat planlarından vaz geçirmek hususunda epiy gayret göstermişti⁷¹. Theodora Despina Hatun da, herhalde, Uzun-Hasan'ın Komnenlere yakınlık politikasında oldukça âmil olmuştur. Uzun Hasan'ın elçileri 1459'da Fâtih'ten taleplerde ulunurken Kapadokya bölgesini Despina Hatun'un çeyizi olarak geri istiyorlardı⁷². — Uzun Hasan, Komnenli prensesin dinine saygı göstermiştir; gelin alayı Akkoyunlu hükümdarının yurduna papasların da katıldığı bir kabile ile gelmiştir. Despina Hatun'un ölünceye kadar hıristiyan kaldığı anlaşıyor; cesedi, Barbareo'nun kaydına göre, Diyarbekir'de bir kiliseye gömülmüştür⁷³. Uzun Hasan'ın türk karısı Selçuk Şah Hatun da, kocası üzerinde nüfuzu olan bir kadındı⁷⁴. Gerek o, gerek kaynaçası Sara Hatun, kuzey-doğu Anadolu bölgesinde vakıflar bırakmışlardır⁷⁵.

DK Kitabı'nın Kan-Turan epizodunda vak'a, «kahramanın, kızını aldığı kâfir beyi ile sihriyet bağına rağmen, iki taraf arasında düşmanca münasebetlerin devam etmesi ve yabancı kızın oğuz kahramanına, düşman tarafta babası bulunduğu halde, bağlılık göstermesi» diye ifade edebileceğimiz bir tem etrafında gelişir. Komnenler'in komşu Türk ve Türkmen beylikleriyle münasebetleri tarihinde de bu destanî vâkıya uyan erkek ve kadın çehreleri buluyoruz. Yukarıda, Komnenlerin, kendilerine karşı savaşta başını bile kaybeden damatlarına rastladık.

⁶⁹ Ch. Diehl, R. Guillard, *aynı eser*, s. 423.

⁷⁰ Minorsky'ya göre (*La Perse au XV. e siècle entre la Turquie et Venise*, Paris 1933, s. 6, not 10) Sara Hatun'un Komnenli olduğuna dair Hammer'in faraziyesi mesnetsizdir. O, herhalde Diyarbekir bölgesi ârâmı hıristiyanlarından idi; Sarah adı bu zümre hıristiyanları arasında yaygındır.

⁷¹ Minorsky, *aynı eser*, s. 9; F. Babinger, *Mahomet II*, Paris 1954, s. 233.

⁷² Babinger, *aynı eser*, s. 229.

⁷³ Minorsky, *aynı eser*, s. 8.

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ Abdürrahim Şerif, *Ahlat kitapları*, İstanbul 1932, s. 79.

Mükrimin Halil Yınanç'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Akkoyunlular* maddesinde muhtevasını hulâsa ettiği *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin bir kaydına göre, Tur-Ali Bey, Duharlı Yusuf Bey'in intikamını almak için Trabzon'a akın etmiş, Komnenleri bozguna uğrattı ve bir prenseslerini esir etmiş... Komnenlerin bu bozgunu, acaba Panaretos'ta Tur-Ali Bey'in adı anılmaksızın Amittilerin baskını olarak anlatılan ve şehrin yakılmasıyla neticelenen bozgun mudur? Yoksa ayrı bir olay mıdır? *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin incelenmesi ve başka kaynaklarla karşılaştırılması belki bu soruları cevaplandıracaktır. Panaretos'ta, Komnenli bir prensesin Türkmenlere esir düştüğüne dair bir kayıt yoktur. Belki de *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin rivâyeti, Tur-Ali Bey'in akınlariyle Komnen prensesinin onun oğluna gelin gitmesi olayının bir hikâyeleşme seyri içinde aldığı şekildedir.

Trabzon'da tesbit edilmiş bir halk rivâyeti var ki, Tur-Ali Bey'in (yahut da DK hikâyesindeki Kan-Turalı'nın) Komnenler ülkesine yaptığı akının uzaktan bir hatırlanması olabilir. Bu hikâyeye göre, Trabzon'un adı eskiden Hurşîd-Abâd imiş. Sonraları Koroğlu gibi bir kahraman gelerek halka «şecâatını bildirmek için» sikkenin turasını parmağıyla silmiş; ona Tura Bozan diye ad koymuşlar. Memleketin adı da böyle kalmış⁷⁶. Kırzioğlu, kitabında bu hikâyenin bugün yaşıyan bir variante'ını da naklediyor. Buna göre bu kahraman Yukarı-eller'den, ya'ni Erzurum, Erzincan taraflarından gelmiş imiş; haraç olarak verilen paraların turasını parmaklariyle silmesi üzerine ona bu lâkab verilmiş. Şehir de onun hükmü altına geçip Tura-bozan adını almış.— Buna benzer bir hikâye Koroğlu rivayetlerinde Demircioğlu hakkında anlatılır⁷⁷; aynı motif Avrupa folklorunda da vardır⁷⁸. Bununla beraber, gelenekte Trabzon adı hakkındaki halk etimolojisinin meydana gelişinde, Tur-Ali Bey veya Kan-Turalı'ya dair hikâyelerin sonradan unutulmuş bir takım epizodlarının bir etkisi olduğu düşünülebilir; Turalı ismindeki «tura» kelimesinin bunda bir payı olabilir.

Şuna da işaret edelim: Trabzon bölgesinde, Vakf-ı Kebîr'e bağlı Turalı adında iki, Turalı-Uşağı adında da bir köy vardır⁷⁹.

Topkapı Oğuznâmesi'nde (faksimile, satır 47—49) Kan-Turalı'dan şu şekilde bahsedilir: (Biz, bazı kelimeleri R. N. Edgüer ile O. Ş. Gök-yay'dan farklı okuyoruz.)

⁷⁶ Şakir Sevket, *Trabzon tarihi*, İstanbul 1294=1877, I, s. 14; Kırzioğlu, *Dede Korkut oğuznâmeleri*, s. 117-118.

⁷⁷ Pertev Naili (Boratav), *Koroğlu destanı*, İstanbul 1931, s. 25, 30, 45, 246.

⁷⁸ Aynı eser, s. 45.

⁷⁹ *Türkiyede meskûn yerler kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı nr. c. II, s. 1078.

«... Kalın Oğuz ellerinden kalkub duran, kırk yigidin yanına salan, kanlu kâfir ellerine akan, kaynar akar sal (?) (صال) ırmakların geçen, garıplık ellere gafil düşen, arslanla boğasın, buğrasın, güreşçisin öldüren, otuz dokuz yigidün kanın alan, adlu Oğuz'da ad koyan, saru donlu Selcen Kadını alan Kanlı Koca oğlu Kan-Turalu...»

Bu parçada iki vak'aya telmih var ki, Kan-Turalı hikâyesinin *DK Kitabı*'ndakinden farklı bir variante'nin varlığını haber veriyor:

1) *DK Kitabı*'nda, Kan-Turalı Trabzon şehrinde, Selcan Hatunu almak için koşulan şartları yerine getirmek üzere arslan, boğa ve buğra ile savaşmıştır. Orada, güreşçiyi yenmekten ibâret dördüncü bir imtihanın sözü geçmez. Buradan anlıyoruz ki Topkapı *Oğuznâmesi*'ndeki metne esas olan başka bir rivayette Kan-Turalı'nın Selcan Hatunu almak için bir de kâfir beyinin behlivanı ile savaşı anlatılmıştır.

2) *DK Kitabı*'nda Kan-Turalı'nın «otuz dokuz yigidin kanını alması» ndan da söz edilmez. Topkapı *Oğuznâmesi*'ndeki bu telmih de, belki, kahramanın arkadaşlarının kâfirler tarafından öldürüldüğünü anlatan farklı bir rivâyetin varlığına işaretidir.— Yoksa burada, Kan-Turalı'dan önce kız uğruna ölen yiğitlerin (*DK Kitâbı*'na göre 32 yiğit) intikamı mı kastediliyor? yahut da, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de anlatılan ve Tur-Ali Bey'in Duharlı aşireti beyinin intikamını almak için yaptığı akınla ilgili bir rivâyetin izini mi aramaktır? Bu sorulara kesin olarak cevap vermek güçtür.

DK hikâyeleriyle Akkoyunluların ilisi ve *DK Kitabı*'nın te'lifi meseleleri bakımından önemli saydığımız bir vâkıya daha işaret edelim:

DK Kitabı'ndaki hikâyelerden bir kısmında -Oğuzların dış düşmanları ile savaşlarını ve İç Oğuzla Taş Oğuzun kavgasını anlatanlarda- bir vesile düşürülüp, ve her birinin ünlü işlerini sayıp döken destanî klişeler halinde Oğuz beylerinin adları sıralanır; bunlar, *Şecere-i Terâkime*'de de bazılarına rasladığımız éponyme'lerdir. Beylerin ve hanların bu yolda anılması, çoğu onların savaşa katılmaları anlatılırken, bazı da başka vesilelerle olur. Bazı hikâyelerde ise, kahramanın Salur Kazan'a nisbeti üzerinde durulur. Topkapı *Oğuznâmesi*'nde de bu destanî klişelerden bazılarına buluyoruz. Biz, bu éponyme beylerin tavsif klişelerini, ve onlar içindeki Kazan'a nisbet ifade eden ibareleri, pek az değişikliklerle yeni çağlara ve şartlara uygulanmış, ashında Oğuzların Sır-derya kuzeyindeki yurtlarından getirdikleri hazır kalıplar sayıyoruz. *DK* metinlerinin en archaïque ve açıklanması en çetin olan parçaları bunlardır.

Derse Han, Deli Dumlul ve Kan-Turalı epizodlarında, asıl kahramanları dışında, Oğuz bey ve hanlarının bu klişe-tavsifleri geçmez.

Bu üç hikâyenin bünyesini inceleyince, bunun sâdece bir ihmal veya unutmama olarak izahı bize güç görünür.— Nitekim, Derse Han hikâyesinin başında hazır bir vesile bile vardır: Bayındır Han'ın meclisi anlatılmaktadır, amma, Bayındır Han anılmış beylerinden ise isim anılmadan söz edilip geçilmiştir. Deli Dımırlı hikâyesinde de hiç bir éponyme yoktur. Kezâ, Kan - Turalı hikâyesinde, herhangi bir vesile ile, hattâ mâceranın sonlarında, Kan - Turalı ile nişanlısı büyük bir kâfir kuvvetinin baskınına uğradıkları ve başları bunlu kaldığı bir sırada, Kan - Turalı'nın anası ile babasının geldikleri görülür, amma Oğuz Beylerinden hiç bir ses çıkmaz.

Bundan başka, dikkat edilecek olursa, bu üç hikâyenin kahramanları öteki epizodlarda da herhangi bir vesile ile zikredilmiş değildir. *Secere-i Terâkime*'de de onların adlarına raslamayız; bu kitabın sonuna eklenmiş bir fıkırdaki, "Oğuz'da ün salmış, beylik etmiş kadınlara âid listede, Selcan Hatun yer almamıştır.

Bu üç hikâye, *DK Kitabı*'nın öteki epizodlarından, bu bakıma aynı bir grup teşkil ediyor. Onları, Oğuzların Anadolu - öncesi destanlarında bulunmayan, ve destan geleneklerine sonradan eklenmiş epizodlar saymak yanlış olmaz sanıyoruz. Bu vâkıa, Kan - Turalı hikâyesini Akkoyunlular ile Komnenlilerin komşuluk ve savaş münasebetlerinin destanî bir ifadesi diye gören bir fanaziyeyi destekliyecek yeni bir delil olabilir. Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki Kan - Turalı'nın künyesi «Kanlı Koca oğlu» dır; bilindiği gibi Kanlı bir oğuz éponyme'i değildir. Bu da onun mâcerasını, *DK Kitabı*'nda Anadolu - öncesi oğuz geleneginin başlıca unsurlarını teşkil eden Salur Kazan ile başka oğuz éponyme'lerinin belirtildiği hikâyelerden ayıran bir noktadır.

VII

Sonuçlar - *DK Kitabı*'nın te'lif tarihi.

DK Kitabı'nı inceleyenler çok defa bir tek tarihî ana ve coğrafi sahaya saplanıp kalıyorlar. Unutmamalıyız ki bu metin, bir destan te'lifidir; böyle olunca onun içindeki unsurlarda zaman, mekân ve kaynak birliği aranmaz. Araştırmaların bugünkü durumuna göre, ve yukardaki incelemelerimizin sonucu olarak biz bu destanlarda tarihî iki ana tabaka görüyoruz:

1) Oğuzların eski vatanları olan Sır - derya bölgesindeki komşularıyla, Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadele ve münasebetleri.— Bununla ilgili epizodlar, Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden önce Salur

Kazan'ın adı etrafında ve Salur boyunun bir destanı halinde teşekkül etmiş, oğuz boylarıyla birlikte Anadoluya göç etmiş, onların bu yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere ve Abhazlara bırakarak, yeni savaş ve komşuluk münasebetlerine uygulanmıştır.

2). XIII. yüzyıl ortalarından başlayarak Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da Gürcülerin, Abhazların ve bilhassa Trabzon Rumlarının yurtlarına Türkmen zümrelerinin ve daha çok Akkoyunluların akınları ve bu kavimlerle türlü komşuluk münasebetleri.— Bunlar Bayındır Han'ın adı etrafında işlenmiştir. Salur Kazan, Hanlar-hanı Bayındır'ın damadı gösterilmek suretiyle Salur boyunun destanı, Bayındırlı-Akkoyunlu destanıyle kaynaşmıştır. Bu kaynaştırmayı başaran destancı-müellif ya Salur boyundandır, yahut da malzemesinin mühim bir kısmını bu boya mensup ozanların rivayetlerinden almıştır. Böyle bir faraziye, *DK Kitabı*'ndaki Salur Kazan'ın imtiyazlı durumunu da izah eder.

Salur boyu, F. Sümer'in belirttiği gibi, XII-XV. yüzyıllar arası Anadolu Türkmen tarihinde mühim bir rol oynamamış olsa bile, her halde hâkim boyların buyruğu altında ve mühim bir nisbette mevcut bulunmuştu. Anadolu toponomisinde bu boyla ilgili adlara ve éponym'lere (Salur, Kazan, Ulaş, Güne, Arız veya Uruz, v. b.) rashyotuz⁸⁰.— İçerde XVI. yüzyılda Ulaş adlı bir boyun Salur ve Bayındır adlı iki kolu bulunduğunu Faruk Sümer, Anadolu'daki oğuz boylarına âid yayımladığı bir vesikada tesbit etmiştir⁸¹. Demek ki bu yüzyılda bile dar bir sahada da olsa, bir Bayındır-Salur birliği vücut bulmuştur. Biliyoruz ki, *Şecere-i Terakime*'de böyle bir birlikten hiç bahsedilmediği halde, *DK Kitabı*'nda Hanlar-hanı Bayındır, İç-Oğuzla Taş-Oğuz konfederasyonunun başı, aynı zamanda da Ulaş oğlu Salur Kazan'ın (ya'ni İç-Oğuz topluluğunun beylerbeyinin) kaynatasıdır.

DK Kitabı'nda sarıh olarak görülmesine bile, *Kitab-ı Diğarbekriyye*'den ve *Bahru'l-ensâb* adlı daha eski bir şecere kitabından naklen XVI. yüzyılın sonlarında telif edilmiş *Tevârih-i cihân* başlıklı bir eserde verilen bilgilerden⁸² öğrendiğimize göre herhalde Bayındır boyunun da, son Akkoyunlu İmparatorluğu'nun meydana getirmeden asırlar önce ilk atalarının bu imparatorluk ülkelerini, kâfirlerin (Gürcülerin) elinden alıp yurt edindiklerini anlatan destan gelenekleri vardı. Ak-

⁸⁰ Aynı eser'de bu isimlere bk.

⁸¹ Faruk Sümer, «Türk Folklor Araştırmaları» ndaki makale; aynı yazar, XVI ncı asırda Anadolu ve Suriye'de Üç-oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1951, sayı 2-4.

⁸² Gökyay, s. XXXIII-XXXIV.

koyunluların, Uzun-Hasan zamanında yazılmış olan resmî tarihlerinin menkabevî hikâyeler mahiyetinde olan kısmındaki şecereye göre devletin kurucusu Kara-Yülük Osman (1402-1435), ellinci göbeğe Oğuz Han'a ulaştırılır. Osman'ın yirminci atası Sungur'un Muhammed Peygamber ile çağdaş olduğu, o tarihte bu han'ın Türkistan'dan Kıpçak ülkesine, oradan da Arrân'a geldiği, Gökçe-Deniz kenarında oturduğu, Osman'ın on dördüncü atası Şektür'ün, Halife Me'mûn zamanında (813-833) Alınca kalesini (bu kalenin adı *DK Kitabı*'nda da anılmıştır) Gürcülerden fethettiği anlatılır⁸³. Bu fütûhatın aynı tarihlerde ve aynı bölgelerde Akkoyunluların ataları olan oğuz zümreleri tarafından başarıldığı belgelerle kesin olarak isbat edilemese bile, aynı yerlerde benzer hâdiselerin *DE Kitabı*'nda da Korkut Ata'nın zuhuru tarihi sayılan «Muhammed Peygamber zamanına yakın» bir çağda geçmiş olduğunun anlatılması, Akkoyunluların resmî tarihindeki menkabelerle *DK* destanları arasında dikkati çekecek bir uygunluk noktasıdır.

Bahru'l-ensâb'dan naklen Bayburtlu Osman'ın *Tevârih-i cihân*'ındaki rivâyet ise, Bayındır Han'ın zamanı hakkındaki birbirini tutmayan ifade (baş tarafta onun İsa Peygamber'den az sonra Horasan'dan Azerbaycan'a ve Doğu-Anadolu'ya geldiği söylendiği halde, daha aşağıda onun bu ülkelerdeki fütûhatı Muhammed Peygamber'in zuhuru sıralarında olmuş gösterilir) bir tarafı *DK* geleneği ile daha büyük bir benzerlik taşır. Burda Kazan, Bayındır Han'ın veziri diye anılır. Korkut Ata da onun çağdaşı ve Oğuz içinde islâmiyetin mürşidi kabul edilir.— Bu rivâyet, böylece, oğuz destanlarında Bayındır-Salur birliğini ifade eden Anadolu geleneğinin damgasını taşır. Rivayetin son kısmı ise, Bayındır-Kazan Korkut menkabelerini bir bütün halinde eritmiş Akkoyunlu destan geleneğinin sarîh şekilde ifadesini vermektedir: Metin, Bayındır Han'ın çağdaşı oğuz ulularından ve onların Peygamber'le buluşmalarının hikâyesinden, «sonra Bayındır Han'ın evlâdından Uzun-Hasan memâlik-i Acem'e padişah olduğunda İslâm dini Acem'de üstüvar oldu...» sözleriyle Akkoyunluların tarihine geçer⁸⁴.

⁸³ Mükrimin Halil Yımaç'ın «İslâm Ansiklopedisi» ndeki *Akkoyunlular* mad. ne bk.— Krş. Kirzioğlu, *Dede Korkut öğüznameleri*, s. 45-47.— Zeki Velidi Togan'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Azerbaycan* mad. ne bk.

⁸⁴ Gökyay, s. XXXIII-XXXIV.— Bayburtlu Osman, Bayındırılara âid rivâyetlerini şu şekilde tamamlıyor: «Tebriz'de Şam Kazanı ki derler, Kazan Han'un oğlu Hudâbende'nün mezarıdır. Tebriz'de câmi'i şerifleri vardır. Meşhûr kavım idi». Görülüyor ki, Bayburtlu tarihçi de Oğuz beyi Kazan ile İlhanlı Gazan Han'ı karıştırmıştır. Bu iki şahsın birbirine karıştırılması Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da, Salur Kazan'ın ön plâna alınarak oğuz destanının yeniden gelişmesinde âmil olmuş olması mümkündür.

Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayındır asılları gözönünde tutulursa *DK Kitabı*'nda anlatılan ve Oğuzların İlanlar-hanı Bayındır zamanındaki geniş yayılma menkabeleri -veya bunlara dâir kısa telmihler- bu destanların en son şekliyle hangi tarihî hâdiselerden ilham aldığını izah bakımından bir mâna kazanır. *DK Kitabı*'nda, Bayındır Han buyruğu altında bir han gösterilen Salur Kazan'ın işlerini anan bir parçada onun fütûhâtının Umman denizine kadar indiğine işaret edilmiştir. Başka kahramanların başarılı işleri arasında da Mardin ve Amid şehirlerinin zaptı geçer (Bu son şehrin bir zaman Akkoyunlu Devletinin merkezi olduğunu da hatırlıyalım.) Topkapı *Oğuznâmesi*'nde, Kazan Bey'in «adlı Horasan'da ad şalığı»ndan bahsedilir. Bütün bunlar bizi bu metinlerde, kuzey-doğuda Horasan'a, kuzeyde Kafkas dağlarına, Gürcü ve Abaza memleketlerine, Trabzon Rum kiralığına, güneyde Fırat havzasını, Mardin'i, Diyarbakır'ı içine alarak Umman denizine kadar yayılmış bir imparatorluğun ve bu ülkelerde uzun zaman oturup kalmamış olsa bile akınları ard arda dalgalar halinde tekrarlanmış ve bu itibarla yayılmanın belirli şekilde sınırlanmış bir Oğuz-Türkmen ulusunun destanını aramağa sevk eder. Bu destan hangi hânedanın şanını yüceltmek istiyorsa şüphesiz onun bütün destanî mâzisini dile getirecektir. Amma destanda elle tutulur malzemenin, son ilham kaynağı olan hâdiselerin de en yakın tarihe âid olması tabî'dir. *DK Kitabı*'nın son şeklindeki destanî muhtevâyı uygun en son tarihî hâdiseler ise, belli bir coğrafi zemin üzerinde Akkoyunlu Devletinin tarihinde görülmektedir. Bütün dünya milletlerinin halk destanlarında olduğu gibi, burda da eski tarih ve mitoloji hâtıralarının, éponyme kahramanların veya tarihî şahsiyetlerin, yeni bir coğrafi sahada ve yeni vak'aların örgüsü içinde erimiş olması pek tabî'dir.

DK Kitabı'nda da, yukarda belirttiğimiz iki tabakanın destanî muhtevâsını teşkil eden unsurların, sâdece bu tabakaları karşılayan tarihî olaylardan ve şahıslardan ibaret olacağını iddia edemeyiz. Bu malzemenin içine Türklerle Oğuzlarda ve başka milletlerde, bu destanların dışında da yaşamış ve gelişmiş olan türlü folklorik temler ve

Bu vesile ile, Akkoyunlu Tur Ali Bey'in gençliğinde Gazan Han maiyetinde Suriye'ye seferini hatırlıyalım (bk. M. H. Yımaç, «İslâm Ansiklopedisi»nde *Akkoyunlular* mad.); Gazan, türkçe Kazan adının değişik şekliinden ibarettir. Olearius (bk. Mirza Bala, adı geçen makale)'un naklettiği rivâyetlerde de, oğuz kahramanı Kazan ile karısı Burla'nın mezarları, Tebriz bölgesi halkınca eski oğuz destan geleneklerine bağlanıyordu: Burla Hatun'un mezarının kırk adım boyunda olması ile onun *DK* hikâyelerinde ve *Şecere-i Terâkime*'de «Boyu uzun Burla Hatun» diye anılması bu bakımdan mânâlıdır.— Tebriz'de Kazan mezarı için ayrıca bk. Kırzioğlu, *aynı eser*, s. 109-110.

motifler, bu arada Oğuzların yayıldıkları yerlerin eski sâkinlerine veya komşularına âid olanlar ve Oğuzların Azerbaycan'a olsun, Anadolu'ya olsun, Büyük Selçuklu akınından önceki türlü şekilde sızmalarından kalma tarihî hatıralarda da katılmış olabilir. Bunların hepsini, araştırmaların bugünkü durumuna göre, kesin olarak ayırd edip gösteremesek bile, ilerdeki incelemeler elbette bir çoğunu meydana çıkaracaktır.

* * *

DK Kitabı'nın ve benzeri destanî eserlerin «te'lifi»nden ne anladığımızı, bu «te'lif» in nasıl vuku' bulduğunu, daha sonraki makalelerimizden birinde açacağız; şimdilik şunu söyleyelim ki, *DK Kitabı'nda* bir destan te'lifi ile karşı karşıyayız; ya'ni bir yazar, daha önce konusu, ideolojisi, kahramanları belirmiş, fakat sözlü gelenekte yaşamakta olan destan epizodlarını, bu araya getirmiş, bu iş için şüphesiz bol miktarda hazır malzemeyi, hattâ bir çok klişe ifadeyi de kullanmış, amma bütün bunları az veya çok - kendi şahsiyetinden bir şey katarak, bir ölçüye, bir plâna göre işleyip yazıya geçirmiştir; ve böylece *Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı tâife-i Oğuzân* (veya eksik nüshasındaki adı ile *Hikâyet-i oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri*) adını taşıyan *kitab* meydana gelmiştir.

Bu işi yapan müellifin adını bilmiyoruz, amma kitabı te'lif ettiği tarih üzerinde düşünüp tartışabiliriz.

Bir çok araştırmacılar bu konuda, *DK Kitabı'nın* son te'lifi mes'elesi ile, bu kitabda nakledilmiş olan hikâyelerin teşekkülü ve içlerindeki vak'aların geçtiği zaman meselesini birbirine karıştırmışlardır. Bu soru üzerine yapılmış tartışmaları tekrarlamıyacağız; okuyucu bunları Gök-yay'ın ve Rossi'nin kitaplarının giriş kısımlarında bulacaktır.

Son olarak bu mes'eledede fikir beyan ederlerken Prof. Rossi, XV. yüzyıl başlarını, Dr. Faruk Sümer ise XV. yüzyılın ikinci yarısını te'lif (F. Sümer «tesbit» diyor) tarihi olarak kabul ediyorlar, fakat bu kanâata nasıl vardıklarını etrafiyle açıklamıyorlar.

Hangi delillere dayandığını bilmemekle beraber, biz de F. Sümer'in düşüncesine katlıyoruz. Oğuzların efsanevî tarihlerinin, Sırderya kuzeyindeki mâceralarının ve son büyük Türkmen devletinin siyasi hâdiselerine âid hikâyelerin bir bütün hâlinde kaynaşması için kâfi bir zamanın geçmiş olması zarureti düşünürsek, bu tarih, destânın son şeklini almasında gerekli olan şartlara uyar. Ayrıca Uzun Hasan devri, yazılı destanî edebiyatta bir uyanışa elverişli kültür gelişmesi gösteriyor. Siyasî bakımdan da bu hükümdar Akkoyunlu Türkmen devletinin en parlak devrini, büyük fütûhatın ve siyasi bir-

liğin gerçekleştiği bir ânı temsil eder. *DK Kitabı*'nın - elimizdeki şekliyle - te'lif tarihi olarak Uzun Hasan'ın saltanat yıllarını (1453-1478) göstermek yanlış olmaz kanâatindeyiz.

Bundan başka biz, kitabın mukaddimesi ile hikâyelerin aynı kaleminden çıktığını sanıyoruz. Destan metninin - açık bir ifade kullanmadan - Bayındırh Devletini yüceltmesiyle önsözün, Osmanogulları Devletinin kıyâmete kadar süreceği şeklinde bir kehânette (bu kehânet, ister F. Sümer'in söylediği gibi, *DK Kitabı*'na Yazıcıoğlu'ndan geçmiş olsun; ister sözlü veya yazılı başka müsterek kaynaklardan geçmiş olsun) bulunmasını te'lif, imkânsız değildir. Müellifin Uzun Hasan ile Osmanlı padişahının hükümlanlık sınırlarının kesin olarak çizilmediği bir bölgede ve tarihte eserini kaleme almış olması kolayca düşünülebilir. Fâtih'in, Uzun Hasan'ı mağlûb ettikten sonra, onun etrafında toplanmış pek çok bilgin, yazar ve sanatçıyı alıp Osmanlı ülkesine getirdiği de ma'lûmdur⁸⁶. *DK Kitabı*'nın adı bilinmiyen yazarı, oğuz destânını bu son şekliyle tesbit ve te'lif ederken, oğuz aslından ve bu kavmin destan geleneğine henüz bağlı iki hükümdarın birden gurûrunu okşamak istemiş olabilir.

⁸⁶ Babinger, *Mahomet II*, s. 374.